

Róza Vendel

Adalékok Póhalom történetéhez

1925-35.

1989.

ADALÉKOK PÓHALOM TÖRTÉNETÉHEZ

ZÁRÓDOLGOZAT

ELTE
TANÁRKÉPZŐ FŐISKOLAI KAR

Készítette:

Róza Vendel

Gyomaendrőd, 1989.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	4
Birtokviszonyok Endrődön és Gyomán 1925-1935	5
Új honfoglalás	6
Jegyzetek	11
Póhalom	11
Gyoma, Póhalom birtokosai a török kiűzése óta	12
Az 1938. évi telepítés levéltári iratai	15
Adalékok Póhalom 1935-50 közötti történetéhez	16
Gazdálkodás	16
Gépszövetkezet, gabonaszövetkezet	17
Talajjavítás	17
Épületek, olvasóköri, vendégek	18
Az út	19
Az iskola	19
A telefon	20
Póhalom fénykora	20
Póhalom pusztulása	21
Rácz Lajos életrajza	24
Mellékletek	26
1-7 térképek	27
8. A Wodiáner család W. Sámuelától kezdve	32
9. A póhalmi lakosság számának alakulása	33
10. Az 1925-ös birtokviszonyok Endrődön és Gyomán	34
11. A közép- és nagybirtok aránya – a parasztság potenciális földszerzési lehetőségei Endrődön és Gyomán 1925-ben	35
11. Az endrődi és gyomai közép- és nagybirtokosok összes birtokaik alapján 1925-ben	36
11. Nagy- és közép-, és kisüzemek Endrődön és Gyomán 1925-ben	37
12. Az 1935-ös birtokviszonyok Endrődön és Gyomán	40
13. A közép- és nagybirtokok aránya – a parasztság potenciális földszerzési lehetőségei Endrődön és Gyomán 1935-ben	41
13. Az endrődi és gyomai közép- és nagybirtokosok összes birtokaik alapján 1935-ben	41
13. A nagy- közép- és kisüzemek Endrődön és Gyomán 1935-ben	42
14. A birtokviszonyok változása 1925-1935 között	46
Rövidítések, források és irodalom jegyzéke	47

B e v e z e t é s

(Miről szólhatna a dolgozat és ebből mire vállalkozom?)

1935-ben tizenöt középparaszt¹ bérbé vette báró Huszár Lászlóné² 1200 k.holdnyi²⁷ póhalmi³ birtokát. Három év múlva a tulajdonos eladta⁴ az uradalmat, amit hatvanegyhéthy²⁸ gyomai, endrődi földműves vásárolt meg. A porladó nagybirtok felparcellázásának élére az 1935-ös bérlők álltak.⁵ Ez a csoport volt a kovásza annak a közösségnek, amely azután virágzó életet⁶ teremtett a volt uradalomban. A telep az 1940-es évek végén hanyatlásnak indult.⁷

E tizenöt-husz esztendő krónikájának megírása vonzó- és nagyon tanulságos feladatnak látszik. Hiszen összesűrűsödik benne a XX. századi magyar falu történetének szinte minden lényeges eleme: a nagybirtok⁸ folyamatos hanyatlása⁹; az igazságtalan és a gazdasági fejlődést gátló birtokmegoszlás¹⁰; az ebből következően elemi erővel jelentkező föld utáni vágy; az uralkodó osztály (jobbító szándékú vagy éppen rosszindulatú) próbálkozásai¹¹ e vágy részbeni kielégítésére (vagy elfolytására); a földhöz jutott és juttatatott parasztok¹³ hallatlan élni, tenni akarása- küzdelme a természeti és társadalmi erőkkal; a parasztság 1945 előtti és későbbi útkeresése az egyéni és a közös érdekek labirintusában.¹²

Mindezeket nagyító nélkül is közel hozza nekünk Póhalmi krónikája. Ráadásul úgy, hogy közben a történelmet formáló, ugyanakkor a történelmet megszenvedő ember szüntelenül a szemünkbe néz.

Jelen dolgozatomban a fentebb érintett megírnivalók közül csak az 1925-1935. évi endrődi, gyomai birtokviszonyok kérdésköréhez, valamint (a jegyzetben) Póhalmi birtoklás történetéhez és 1935 utáni történetéhez szolgálok adalékokkal.

Birtokviszonyok¹³ 1925-ben Endrődön és Gyomán

(Lásd előbb a 10, 11. sz. mellékletet!)

1925-ben Gyomán nagy (45,6 %) volt – ellentétben Endrőddel (24,1 %) a közép- és nagybirtok együttes területe. Ezen kívül – megint csak ellentétben Endrőddel (itt 13,5 %) – sokkal több terület (37,6 %) állt potenciálisan a parasztság rendelkezésére²⁰. Ráadásul Endrődön sok volt a kishaszonbérbe adott terület. Nem csak a kevés közép- és nagybirtokhoz mérten, (E: 26,6 %, Gy: 1,3 %) hanem a község egész területéhez viszonyítva is (E: 6,4 %, Gy: 0,6 %).¹⁴

Mindezekből következik, hogy amit az endrődi parasztnak alig volt lehetőségük megtenni Endrődön (hogy tudniillik több földhöz jussanak bérlet vagy vásárlás útján) azt inkább megtehették Gyomán. Igaz, hogy Endrődön, a parasztság kezén volt a föld túlnyomó (háromnegyed része), nem volt azonban módja faluja határain belül terjeszkedni. Gyoma viszont kínálta a lehetőséget.¹⁵ Ezért (is) volt olyan agresszíven terjeszkedő az endrődi paraszt Gyoma irányába.¹⁶

A birtokviszonyok változása 1925-1935 között Endrődön és Gyomán.

1935-re a helyzet csak némileg módosult.

Gyomán a nagybirtok területe nagy mértékben csökkent, jóval a megyei és az országos átlag alá került (3-6 %-kal), pedig már 10 évvel korábban is alatta volt. A szétporladt nagybirtok területét a kis- és a középbirtok kb. 5:4 arányban szippantotta fel, ami szembetűnően eltér az országos és az endrődi arányoktól. Gyomán a középbirtok növekedésének négyszer akkora volt, mint országosan, ötször akkora, mint a megyében. A táblázatban (14. sz. melléklet) szereplő területek közül az emelkedés sehol sem érte el az 1 %-ot, míg Gyomán megközelítette a 4 %-ot.

Az Endrődi változások csupán azért térnek el az átlagtól, mert 10 évvel korábban is jellemző volt a kisbirtok területi fölénye, valamint közép- és nagybirtok rendkívül alacsony aránya (fele akkora, mint országosan). Érthető tehát, hogy az átlagostól kevesebb nagybirtok aprózódott fel. Viszont míg Gyomán a középbirtok gyarapodott a nagybirtokból az átlagosnál nagyobb mértékben, addig Endrődön újfent a kisbirtok.

Bár erősen leegyszerűsítve, de – úgy vélem – szemléletesen összegzi a fentieket és mutatja be a birtokmegoszlást, valamint az 1925-35 közötti változásokat a következő táblázat:

A birtokkategóriák leegyszerűsített, kerekített területi aránya

	1925			1935		
	kis-	közép- birtok	nagy-	kis-	közép- birtok	nagy-
Magyarország	5,0	2,0	3,0	5,5	2,0	2,5
Endrőd	7,5	1,0	1,5	8,0	1,0	1,0
Gyoma	5,5	2,0	2,5	6,0	2,0	2,0

A közép- és nagybirtokból haszonbérbe vett terület Gyomán hat és félszeresére növekedett 1925 és 1935 között.¹⁸ Endrődön némileg csökkent, de nagyjából ugyanolyan – és Gyomához képest magas – arányú maradt.¹⁹ A gyomai kishaszonbérletek gyarapodása azonban még mindig nem módosította lényegesen a gyomai, endrődi parasztság földszerzési lehetőségeit.²⁰ Endrődön a potenciálisan a parasztság számára megszerezhető terület 10 év alatt alig, csupán 1,3 %-kal csökkent. Amin aligha lehet csodálkozni, hiszen már 1925-ben is nagyon kevés (13,5 %) volt. Gyomán – főleg a kishaszonbérletek terjedése miatt – ugyan nagyobb mértékű a csökkenés (7,2 %), de még mindig háromszor, négyszer annyi az esetleg megszerezhető terület, mint Endrődön (Gy: kb. 1200 k.hold, E: kb. 3200 k.hold).²¹

Tehát 1935-ben is fennállnak azok a körülmények, amelyek az endrődi parasztot arra ösztönzik, hogy a gyomai határban keressen magának bérletet, vagy vásárlási lehetőséget. Így szinte törvényszerű, hogy amikor báró Huszár Lászlóné bérbe akarja adni birtokát – endrődiek csapnak le rá.

Következzék a történet, ahogy azt Rácz Lajos²² meséli el,³⁰ itt most az én általam szerkesztett, a dolgozat követelményeihez igazítva igen rövidített változatban.

Új honfoglalás^{24,30}

1935-ben már a tavasz folyamán híre járt, hogy a gyomai határban lévő báró Huszár László^{2,3,26} – féle 1200 holdas²⁷ birtok bérbeadó. Azt is hallani lehetett, hogy egy középirtokon túlmenően Blájer Jakab³¹ nagybirtokos is pályázik a bérlet megszerzésére. Ennek híre eljutott az olvasóköreinkbe is.³²

A hírt Vaszkó Pál jobb módú, de igen törekvő földműves társunk hozta ki az olvasóköre. (...)

A következő vasárnap valóban meg is jelentünk a bérleti megbeszélésen: Uhrin Péter³⁴, Vaszkó Pál, Vaszkó Mihály²², Hunya Elek, Rácz Lajos, Tímár András, Czmarkó István és Szabó István. Pali bácsi újra ismertette előttünk, hogy a Geiszt⁴⁹ birtok intézőjétől³⁵ tudja: a báró Huszár-féle birtok bérbeadó és jelentkező is van rá Blájer Jakab ecsegpusztai³¹ nagybirtokos személyében. (...)

Igyekeztem is a szót magamhoz ragadni megnyugtatóként: Ha akaratunk és bátorságunk lesz, akkor félnivaló nincs, hogy egy újabb nagybirtokos elénk kerül. Van olyan rendelet¹¹, amely előírja, hogy a porladó nagybirtokot eladni, vagy bérbeadni másik nagybirtokosnak nem lehet, csak ha erre családos földművelők nem jelentkeznek, egyetemleges felelősség vállalása mellett.

Vizont ez a csoport már össze is van írva, csak az erkölcsi felelősséget kell biztosítani valamelyik takarékpénztárnak Endrődön vagy Gyomán³⁶, s ezt kell biztosítani indulásunk előtt.

Mivel az egyetemleges felelősség vállalása már tisztázást nyert közöttünk, azonnal megbíztuk Vaszkó Pált, Hunya Eleket, Uhrin Pétert, hogy már holnap lépjenek érintkezésbe az Endrődi Takarékpénztárral.

A Takarékpénztár vállalta a garanciát a következő feltételek szerint:

- 1.) Mindenki beadja birtokívét felülvizsgálatra;
- 2.) A bérösszeget szokványminőségben a betakarításkor a bank terményraktárába kell szállítani;
- 3.) gabonára zöldhitelt³ csak tőlük veszünk fel a forgóár és kamat mellett;
- 4.) a fentiekért a Takaréknak kezességet vállal értünk báró Huszár László előtt, s egyben fizeti a bérösszeget, s ha kell, úgy előleget is folyósít neki.

A megállapodás szövege azonnal el is készült, csak a bank akkori elnökének, Csernus Mihály apátnak⁴ az aláírását kellett minnél előbb megszerezni. Az elnök az aláírást eszközölte is azzal a kikötéssel, hogy az 1200 holdon a vadászati jog őt és az igazgatóság tagjait illeti meg a bérlet ideje alatt. (...)

Úgy döntöttünk, hogy már jövő vasárnap délelőtt kimegyünk Póhalomra terepszemlét tartani³, valamint a gazdaság vezetőjével felvenni a kapcsolatot a szándékunk miatt. (...)

... mire mi felértünk a domb tetejére, már a tisztartó ott állott a veranda ajtajában karbafont kézzel, ingujjra vetkőzve, s úgy nézett ki, mint egy védőangyal a menyek kapujában. (...) leszólt parancshoz szokottan, hogy mit akarnak itt maguk atyafiak? (...)

Pali bácsi valóban bizonyította, hogy nem fél az árnyékától és felemás köszönésünk után felszólt a verandára:

- Tisztartó úr! Mi azért jöttünk ide, mert úgy tudjuk, hogy ez a birtok bérbeadó és a bérbeadással ön van megbízva. Mi viszont, akik itt vagyunk, szeretnénk a feltételeket megtudni, s azután egyezsége jutni.

A tisztartó (...) még a legyet is elfelejtette tovább hajtani az ajtóból, mint addig tette kézlegyintésekkel. Végül mégiscsak megszólalt:

-Mit gondolnak maguk, hogy 1200 holdat semmivel ki lehet bérelni, amikor még az 1000 holdas birtokos is gondolkodik rajta, hogy ki merje-e venni. A birtok valóban bérbeadó és felhatalmazásom van a kiadására, de azt csak garanciával rendelkező nagy- vagy középirtokosnak fogom kiadni.

-Tisztartó úr! – szólok én. Ennek a 15 szorgalmas földművelőnek a szükséges garancián túl van 96 dolgos családtagja, mely felér egy birtok bérleti értékével, hiszen tudomásom szerint, ezen a birtokon csak húsz gazdasági cseléd van, aki állandóan dolgozik.

Ez meghökkentette a tisztartót, mert csak annyit mondott, hogy „én nem vitatkozom, magukkal menjenek dolgukra innen.” (...)

-Tisztartó úr! – mondja sebesen Péter bácsi (...) nekünk is lesz garanciánk a kis földünkön túlmenően a bank által is. És sokgyerekes szülők vagyunk, akiknek szüksége van a nagyobb darab földre.

A tisztartó ismét dühbegurult:

-Béreljenek egymástól földet, van a határban elég.^{2-4,13m2,14,18,19} Ne kapaszkodjanak olyan birtokba, melyet az egész községnek sem adnék oda bérbe, nemhogy 15 embernek.

Akkor Vaszkó Mihály vágott közbe:

-Nekünk is van jogunk megtenni azt, amit szeretnénk, s így meg is tesszük a saját lépéseinket a bérllet megszerzésére, ha ön elutasít is. Meg akarjuk nézni az épületeket is, melyekben nincsen állat vagy gabona. (...)

A béresgazda (...) indult is velünk a lóistálló felé (ahol) 60 pár lónak volt férőhely, kétoldali jászollal, s 3 méteres úttal a közepén. Az épület közepén hatalmas takarmányos, járgányos szecskavágó, s mindkét oldalon nagy kétszárnyas ajtó, amelyeken takarmánnyal rakott szekerek is átjárhattak. (...)

...ökör, és tejelő marha istálló (következett), ahol a takarmányoson kívül 140 darab szarvasmarhának volt hely. (...)

... a juhhodályba értünk, ahol 1000 darab juhra volt férőhely. Teleépítették rácsokkal, de már egy darab juhot sem tartottak benne.

Ezt követően a 100 darabos növendékistállón mentünk keresztül, majd a 120 méteres kétemeletes magtár mellett haladtunk el. (...) Azt kérdeztük meg a béresgazdától, hogy hány vagonos lehet ez a magtár? Azt felelte, kb. 400. (...)

A cselédházakat is csak távolról néztük meg, melyek majd a jövő otthonaink lehetnek. Azokról már úgyis tudtuk, hogy közös konyhás, egyszobás lakásokból állanak, melyekről később Féja Géza a „Viharsarok” c. könyvét írta segítségünk igénybevételével.

Az iskolán és a gépjavító műhelyen túl a sertésfiaztató, a süldőnevelő következett volna 100 db kutricával a Nagyéren túl, mintegy 300 méterre. Ekkor azonban a béresgazda hirtelen megállt és azt mondta: „Emberek, én már oda nem kísérem magukat. A karám ugyanis üres, mert egy év óta nincs az uradalomnak sertésállománya. (...)

... a közben-lévő gulya kutakhoz mentünk (...) Itt kezdődik a gazdaság legelője és kiér egész a telekpusztai gazdaságig 400 holdon. (...)

(A majorban ezen kívül ott állt a már említett „kastély” is.)

Már jól túl volt a nap a delelőn, amikor Czmarkó István tanyájára értünk. (...)

Evés közben megbízást adtak a bérlőjelölt társak, hogy írjak azonnal kérvényt a földművesügyi miniszternek, hogy a báró Huszár László-féle birtok bérbevételére csoportunknak elővételi jogot adjon, s ennek tudomásul vételére a járási és megyei gazdasági felügyelőséget utasítsa. A tulajdonost pedig a rendelet szellemében erről értesítse. A kérelem megírását rám, míg magát a kérvényt Vaszkó Mihályra²² és reám bízta, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrén a Radikális Párt elnökén keresztül juttassuk el a miniszterhez.

Közben idehaza is megindult a harc a birtok megszerzéséért. A tisztartó a továbbiakban is kitartott álláspontja mellett. Gyoma és Endrőd községek előljárásságai érthetetlennek tartották megmozdulásunkat. Kitértek még az erkölcsi támogatásunk elől is. Különösen Gyoma részéről volt erős az ellenszenv, mivel túlnyomóan endrődiek voltunk.²

Ebben a kritikus időben két szerencsénk volt, hogy nem buktunk el. Egyik az, hogy a Takarékpénztár elnöke maga is állandóan harcban állt a megye vezetőivel, sőt a járásiakkal is, mi pedig elvégre a nyájához tartoztunk, mint endrődiek, de az a vadászati szenvedély is nyomhatott valamit a latban. Másik pedig, hogy mi foggal-körömmel vívtuk ezt a harcot mindenkivel szemben, aki megmozdulásunkat ellenezte. (...)

Közben a Földművesügyi Miniszter kérelmünket magáévá tette és utasította báró Huszár Lászlót, hogy kérelmünk nyomán lépjen velünk érintkezésbe. Báró Huszár le is küldte jogtanácsosát. Bennünket teljesen felkészülten talált a bérösszeggel, a banki garanciavállalással a hátunk megett. A szerződést a jogtanácsos leérkezése után a második napon az átvételi leltárral együtt aláírtuk az alábbiak szerint:

A 800 hold szikes szántó és 400 hold szikes legelő évi bérösszege 1200 mázsa búza, a termés betakarítása után fizetve a Takarékpénztáron át. A gazdasági munkánk már a termés betakarításával kezdődhet.

A gazdasági épületek, a trágya és a takarmány átvétele, illetve átadása 1935. október elseje előtt megtörténik. A bérleti szerződés 10 évre szól, előbbi időpontban történő eladás esetén az összes gazdasági épületet adja a tulajdonos kártalanításként a bérlőknek. (...)

A jogtanácsossal kötött szerződés alapján megkaptuk a birtok térképét az aranykorona kimutatással együtt. (...)

Így vonultunk be a gazdaság udvarába (...) Reggeli után elindultunk a határ megtekintésére, a táblák felmérésére forgóöllel és mezsgyejelölő kapával a vállunkon. A határba indulás a déli irányban kezdődött a Pusári táblákra,¹ mely a terület lelkét jelentette a gazdaságban. Így kezdtük az értékelést nyugatról haladva a gazdaság központja felé a bérösszeg figyelembevételével.

A talaj vegyes minősége ellenére jól haladt az értékelés és igazságosan is, mert még akkor senki nem tudhatta, hogy melyik terület juthat neki. Ez annyira előrevitte az értékelés dolgát, hogy a naplementével be is fejezhettük azt. (...)

Másnap reggel szinte ünnepi csendben érkeztünk ki a gazdaságba. (...) Reggelizés alatt a kútnál felvetődött a nagy kérdés, hogy milyen módszer alapján próbáljuk meg az elosztást, hogy a földminőség a földbérlet és a kapott holdak száma is úgy kerüljön bele, hogy abban a szegényebb rész szempontjai is érvényesüljenek. Ez olyan gondot okozott mindenkinek, hogy még a tarisznyázás is megszűnt. Senki, sem mert vagy tudott állást foglalni pillanatnyilag. Végül is hosszabb szünet után én szólaltam meg: „Én tennék egy javaslatot, fogadják azt el. Ne kezdjük mi a földosztást senki számára, hanem a kezünkben lévő térkép és felértékelés alapján adjunk itt bent választási lehetőséget ízlése és gazdasági ereje mérlegelése alapján mindenkinek, hátha sikerül érdekeinket így is közös nevezőre hozni. Péter bácsi (...) türelmesen jegyezte az óhajokat a jelentkezés szerint (...) be is fejeződött Póhalom eszmei felosztása a kútvályú mellett egy jó félóra alatt.¹² (...)

A területek kimérése könnyen ment, mert az a térkép alapján történt. Így mire a nap az égen megcsúszott nyugat felé. szét lett osztva a 800 hold szántó. A 400 hold legelő pedig közös használatban maradt az állatok számára, a szántó pótlékeként százalékos arányban. (...)

A földterületünk áttekinthető volt, és ez megnyugtató érzés volt számunkra. A felosztás az erőviszonyoknak megfelelően az alábbiak szerint alakult ki:

	családtag	saját föld	bérelt szántó	legelő közös %- os arányban
Vaszkó Pál	6	25	100	
Uhrin Péter	7	20	100	
Hunya Elek	8	15	80	

Czmarkó István	7	15	70	
Vaszko Mihály	6	16	60	
Tímár András	5	17	35	
Hornok Mátyás	5	10	60	
Bula Lajos	10	9	60	
Hornok Józsefné	5	6	50	
Klimó Elek	5	6	25	
Rácz Lajos	5	7	30	
Kurilla Lajos	6	7	30	
Szabó István	7	6	20	
Hornok Imre	4	6	30	
Farkas Lajos	10	7	30	
	96 fő	162 kh	800 kh	400 kh

(...)

...augusztus végén az üres istállókat és a cselédlakások nagy részét is átadták, mivel a béreseket másik birtokra szállította a tulajdonos. Azok elosztásánál is úgy jártunk el, mint a földterület elosztásánál.

Szükség volt a szabad kézre eleinte, mert az indulásnál 15 hold szántóra esett egy igaerő állatunk. Csak a mérhetetlen akaraterő és a szorgalom segített az előbbre jutásban. Szerencsénkre száraz volt a nyár, szántani mindig tudtunk. A költözködést nem zavarta az idő. Végül még a bent lévő nagy mennyiségű trágyát is kihordtuk, és le is szántottuk november hónapban.

Talán még a szegény lovaink is tudták, hogy ez valóban honfoglalás, mert nem estek össze a hosszú ősz abraknélküli hajszájában. (...)

Jegyzetek

1. Gunst Péter fejtegetését elfogadva, az 5-20 (25) K. holdas gazdát tekintem középparasztnak.
= GP: A p.t. 18-19. old. Lásd még dolgozatom (13. sz. jegyzet) fejezetét.

2. Báró Huszár Lászlóné szül. báró Huszár Mária Terézia. Leánykori nevét említi pl. egy 1939. dec. 11-i irat (=Rk. pl).

A Gct 1925 gyomai lakosként tünteti fel. Háza a faluban nem volt, a póhalmi kastélyban tartottak fenn egy szobát, ahol a báró gyakran megszállt vadászatai alkalmával (=LD-né).

A Gct 1935 pedig Abafáját (Románia, Maros-Torda vármegye = Ht 37) jelöli lakóhelyként. Abafáján az édesanyja lakott 1912-ben =WA-né hjk. 12. pont (Rk. Pl). Póhalmi cselédei is úgy tudták, hogy Romániában él a báróval (=LD-né).

Később felsőgagy (kisközség 497 lakossal az Encsi járásban Abaúj-Torna vármegyében =Ht 36) lakosként szerepel (=1939. dec. 11-i irat –Rk. pl, =OL K 184 12287 Birtokpolitika, nevek A-L 1938.)

Az történhetett, hogy 1925 és 1935 között a férje nevére vettek (vagy örököltek) birtokot – ezt a Gct 1935 már rögzíti, a Gct 1925 még nem, és ez utóbbiban egy ugyanolyan területű birtok még másnak a nevére szerepel. Ez a birtokrész maradt még a póhalmi eladása után (erre utal báró Huszár Lászlóné az egyik 1938 évi iratban, =OL K 184. 1942. 30. 170550).

Tehát Abafája a szülői (anyai) lakhely, Gyoma-Póhalom a saját örökölt birtok, Felsőgagy pedig a férje nevére szereplő birtok helye.

Egyén életrajzi adatokat nem sikerült megtudnom.

3. Póhalom Gyoma egyik külterület része. Lásd a 3., 5.,6. sz. Békés vármegyét és az 1., 4. sz. Gyomát ábrázoló térkép mellékletet.

A középkorban lakott település. Nevének első írásos előfordulásairól (Anonymus, 1400-as évek), a török kiűzése előtti tulajdonosairól lásd Gyt. 26. old. (hivatkozás korábbi művekre, amelyek levéltári források, ill. forráskiadványok alapján készültek), az 1500-as évekbeni helyzetéről, elnéptelenedéséről lásd Gyt. 34. old. (hivatkozás korábbi művekre, ... ill. lev. forrásokra). A török kiűzése után kincstári birtok) Gyt. 26 old., forrás megjelölése nélkül, de nagy valószínűséggel igaz, hiszen (majd 11 Békés vármegyei helység, köztük Gyoma és később ezek pusztái is a kincstártól kerülnek Harruckern János György tulajdonába) =IJ: Ok II.38-39. old. korábbi irod., lev. tári forr. Fia Harruckern Ferenc Gyomának adja Póhalom pusztát, fel is osztják a lakosok között.(=Gyt. 45. old., hivatkozás korábbi irodalomra.) 1772-ben az úrbárium bevezetésével jó minőségű allodiális földjeit is urbáriállissá teszi és azok helyébe csereképpen póhalmi gyengébb földeket vesz át. (=Gyt. 55. old, lev. tári forr.)

A XIX. sz. 2. évtizedéből tudjuk biztosan, hogy a földesúr (1806-tól Stockhammer Ferdinánd) =Gyt. 63. old, nem lev. tári forr.) allodiális földjein, így valószínűleg

Póhalmon is önálló gazdasági tevékenységet folytat (Gyt. 57., 63. old. lev. tári forrás, ill. forráskiadvány alapján). Ugyanakkor van bérbeadott része is az allódiumnak (Gyt. 61. old., lev. tári forr.)

1821-ben a gyomaiak elveszítik póhalmi telkeiket (Gyt. 66., 67. old. lev. tári forr.)

Az uradalom (Stockhammer Ferdinánd =Gyt. 64. old., hivatkozás korábbi irodalomra) művelés alá fogja, ill. kiadja kaszálni (=Gyt. 67. old. lev. tári forr.)

1818-ban kút és sertésól épül – az első földesúri létesítmények, 1822-ben gazdasági épületeket épít a földesúr (=Gyt. 65., 67. old. lev. tári forr. V.ö. 2c sz. térképpel)

A Póhalmon visszavett 1500 hold földdel (Gyt= 66. old. lev. tári forr.) és az 1832. évi legelő elkülönítéssel szerzett 12638 (1200 négyszögöles) holddal (Gyt. 68. old., 519. old. levéltári forr., hivatkozás korábbi irodalomra) Stockhammer Ferdinánd megveti a majorsági gazdálkodás alapjait (=Gyt. 72. old.).

Tőle 1839-ben Szitányi Ullman Franciska megveszi Gyomát. U.ebben az évben meghal, fia Wodiáner Sámuel lesz az új földesúr (=Gyt. 70.old, lev. tári forr.)

A jobbágyfelszabadítás az ő ideje alatt zajlik (=Gyt. 91-95 old. alapvetően lev. tári forr.)

Halála után 3 gyermeke közül Albert örökli a gyomai (stb) birtokot (=WA vr I., Második fejezet, I: az 1868-as osztálylevelet nevezi meg –Rkpl). Az akkori majorról lásd a 2. c. sz. térképet.

Póhalom következő tulajdonosa valószínűleg ifjú báró Wodiáner Albert, b. Wodiáner Albert testvérének Mórnak a fia (=WA vr. 4. old. Második f. II. v. czikk, =K.k.: 723-727. old. Póhalom; ahol az 1914. évi tulajdonos „báró Wodiáner Albert”; a nagybátyja 1898-ban meghalt a WA vr. szerint és pl. a belterületi kastély, Telekpuszta stb. is a WA vr. szerint örökösök kezén van.)

Azután talán báró Huszár Károlyné (végrendeletéről, időpontról nem tudok, de valószínű, mert pl. a Gct. 1925-ben már), majd annak lánya, báró Huszár Lászlóné szerepel (végrendeletéről, időpontról nem tudok). Ő adja el 1938-ban 63 földművesnek (lásd 4. sz. jegyzet.)

Póhalom puszta (és nem uradalom) területén ekkor 6144 k. hold) =OL K 184 1942.30.170550 ikt.sz.: 1267072, 1938. V.27., de nem tudom milyen forrás alapján. Valószínűtlenül sok a 6 ezer k.hold.)

A kezdeti nehéz évek után (lásd 11. sz. jegyzet) fellendül a telep élete (5. sz. jegyzet). Az 1945-ös földosztáskor felosztható terület nincs Póhalmon. A 40-es évek végén, ötvenes évek elején a téveszesítés, a beszolgáltatási rendszer idején a telep hanyatlásnak indul (6.sz jegyzet). Az iskola 1973-ban zárja be kapuit. (Gyt 309. old., forrás megjelölése nélkül).

Ma néhány tanyán folytatnak csak gazdálkodást, a területet a Győzelem Tsz (Gyoma) tulajdonában van.

A majorban áll még a nagy magtár (az utóbbi években baromfiistálló), a „kastély” és néhány gazdasági épület.

3/1. Gyoma, Póhalom birtokosai a török kiűzése óta.

A forrásokat csak ott jelölöm meg, ahol a 3. sz. jegyzethez képest új információt adok.

(1723-tól báró) Harruckern János György: (1723?) 1736-1742.

A Gyulai uradalom, benne Gyoma. 1736-ban új adománylevelet adott ki magának, melyben ott van Póhalom is (=NI: Mo cs V.k. 63.old.)

Ajándékozás, illetve vétel útján.

Gyermekei: Johanna, Ferenc, Franciska, Mária, Cecília, József (=PJ Bm ncs 16-17. között).

Báró Harruckern Ferenc:

1742-1775.

A Gyulai uradalom, benne Gyoma.

Öröklés útján.

Gyermekei Mária Anna, Jozefa (=PJ: Bm ncs 16-17 old. között).

Az örökösök 1775-től 1798-ig együtt kezelik az uradalmat, akkor öt részre osztják (=IJ: Ok II. 39. oldal, =Gyt. 64. old.) A második ráta a szarvasi: Szarvas város, Endrőd, Gyoma, Öcsöd községek, Kondoros és Csákó puszták (=KJ: Bmt. I. 386. old.)

Gróf Stockhammer József János:

1798-1806

Szarvasi ráta, benne Gyoma

Öröklés útján. (mivel feleségül vette b Harruckern Ferenc lányát, Mária Annát: Mo cs X.k. 375 old., =PJ: Bm ncs 30. oldalon: idéz KJ: Bmt-ből.)

Gyermekei: Ferenc, Ignác, Antónia, Rozália (=PJ: Bm ncs 16-17 olt. között).

Gróf Stockhammer Ferdinánd:

1806-1839

Szarvasi ráta, benne Gyoma. Öröklés címén.

(Stockhammer Ignác fia =NI: M o cs X.k. 375. old: PJ: Bm ncs. 31. old.: Ferdinánd Ferencznek a fia, ami szerintem, NI: M o cs. X.k. 375 old. téves értelmezése.

NI: X.k. 375 old: Ferdinánd 1825-ben meghal, ami ~~szintén~~ téves megállapítása az elhalálozás évének, hiszen 1839-ben adja el Gyomát =Gyt 70. old., de még az 1853. évi Harruckern örökösök osztálylevelén is szerepel =PJ: Bn ncs 31. old.)

Wodiáner Sámuel:

1839-1850?

1850: a végrendeletének éve (=WA vr 2. old.)

Gyoma és egyéb birtokok.

Vétel jogcímén Stockhammer Ferdinándtól.

Gyermekei: Mór, Karolina, Albert (=WA vr 4. old.)

Wodiáner Albert és (?-tól báró) W. Móricz

1850 ?-1868

1851: W.A. és M. Gyoma és E. tulajdonosai =Gyt 114. old.

1868: megosztják az örökséget, Gy-t W. A. kapja (=Wa VR 2. old.)

(1886-tól báró) Wodiáner Albert:

1868-1898

1898: (=WA vr, címlap)

Gyoma és egyéb birtok (W.S. hagyatékán osztozva.)

Öröklés jogcímén.

Gyermeke nincs (=WA vr). Lásd még a 3/2. sz. jegyzetet.

Ifjabb báró Wodiáner Albert:

1898?-1925 előtt? (1914?)

1898: WA vr szerint ő az egyik örökös.

1914: Kk 723-727. old. Póhalom tulajdonosa

„báró Wodiáner Albert.”

Gyermeke nincs: WA vr Második f.II.C. cikke úgy rendelkezik, hogy ha ifj. W.A.-nek nem lenne utóda, akkor a Budapesti „Angol királynő” szállodát Huszár Károlynéra hagyja, de csak az örökhagyó időst W.A. nejének (Atzél Zsófiának) halála után. Ez így is történik (=WA-né hjk 15. old. 1. pont.)

báró Huszár Károlyné:

1915?-1925 előtt

1925 előtt, mert Gct 1925 szerint már Huszár Lászlóné Póhalom tulajdonosa.

Póhalom (?) [Az iskola fenntartója bHL-né előtt (=PGy)]

(Öröklés jogcímén)

Gyermekei: Mária Terézia,? (gr. Bethlen Ödönné)

Lásd még a 3/2. sz. jegyzetet.

báró Huszár Lászlóné:

1925 előtt-1938

Póhalom és semmi más (Gct 1925)

Öröklés jogcímén.

Lásd 3/2. sz. jegyzetet.

Gyermekei: ~~Zsigmond, László (=LD-né)~~ és még 4, összesen 6 gyermek

(=OL K 184-1942-30-170550 ikt. sz. 26295 F.M. VII. 5. old.)

Országos Földhitelintézet:

1938 (=OL K 184-1942-30-170550- Adásvételi szerződés)

63 telepes:

1938-1950-es évek eleje, 1960-as évek eleje

1938: =OL K 184-1942-30-170550.

Lásd még a 4. sz. jegyzetet.

1950, 1960 =LD-né (például).

Póhalom

Vásárlás jogcímén, telepítés útján.

Győzelem Tsz: elődei és a Győzelem Tsz (Gyoma)

1950-es évek elejétől, 60-as évek elejétől.

Póhalom és egyéb területek Gyomán.

A téészesítés során.

3/2 A Wodiáner család W. Sámuelről kezdve.

8. sz. melléklet.

3/3 A Póhalmi lakosság számának alakulása.

9. sz. melléklet.

4. = OL K 184-1942-30-170550. Az iratcsomó tartalmazza (többek között):

- báró Huszár Lászlóné földművelésügyi miniszterhez írt levelét, amelyben felajánlja a birtokot telepítési célokra, tételesen felsorolja adósságait (423.018.-P), amelyeket a vételárból kíván rendezni;
- Uhrin Péter (póhalmi bérlő) 96 társa nevében aláírt vételajánlatát a (községi előljárárság és a járási gazdasági felügyelő támogató véleményével);
- a földművelésügyi miniszter rendelkezéseit az ügy lebonyolításáról, ezzel kapcsolatos további iratokat
- a telepítésügyi felügyelőnek a birtokról készített jelentését, benne az 1935. évi haszonbérleti szerződés lényegesebb pontjai, a birtok leírása, talajának jellemzése, részletes adatok Gyoma népesedési és gazdasági viszonyairól (birtokszerkezet), a birtok részletes értékbecslése (épületek, földterület =499069 P 21 fill.), árajánlat, a bérlőkkel folytatott előzetes tárgyalások ismertetése;
- egy 1938. I. 20-án keltezett vázlatos helyszínrajzot (7. sz. térkép);
- jegyzőkönyveket a leendő vételről folytatott egyes Gyomai tárgyalásokról (bérlők, előljárárság, Földművelésügyi Minisztérium, tulajdonos);
- a megyei főispánnak a Földművelésügyi Minisztériumba írt, az ügyet támogató levelét;
- Csernus Mihály endródi plébánosnak u.ilyen levelét;
- a képviselőtestület (Gyoma) kérelmét arra vonatkozóan, hogy az igényjogosultak között a gyomaiakat részesítse előnyben a földművelésügyi miniszter;

- A Földhitelintézetnek a földművelődésügyi miniszter jóváhagyását kérő felterjesztését 66 igénylő jegyzéséről (nevek, igényelt földterület);
 - a változtatások az igénylők névsorában;
 - az adásvételi szerződés másolatát (515.000.- P.)
5. = RL: Psors 50-60. old. az „Újabb lépések előre a honfoglalás” c. fejezetében színesen, humorral is megfűszerezve eleveníti fel Rácz Lajos a történetet.
6. Adalékok Póhalom 1935 és 1950 közötti történetéhez.

Féja Géza járt Póhalmon a bérlet idején (=RL. Psors 40. old.)

Benyomásait rögzítette a Viharsarokról írt könyvében (FG: Vh 245-247 old.) A bérlők alkalmazásában álló béresek helyzetéről nem – minden másról lelkendezve beszél: „Körülöttük a gyomai és endródi tanyavilág. Póhalom arra született, hogy központja legyen s mintagazdálkodásával, szövetkezeti szellemével utat mutasson.”

Valóban sok minden azt jelezte, hogy Uhrin Péter, Hunya Elek, Rácz Lajos és társaik intenzív gazdálkodásba fogtak Póhalmon. A nagy mennyiségű bent lévő trágyát még azon az őszen (1935) kihordták, beszántották (=PL: Psors 45. old.)” A gyeptörésbe kölest, de inkább árpát vagy zabot vetettek. Második esztendőben búza került a földbe, majd újra árpa vagy zab. A negyedik évben pillangóst vetettek...” (Gyt 567.old.)

Jó minőségű nemesített vetőmagot szereztek be kalandos körülmények között: 500 q 1201-es bánkútít. A saját gyengébb minőségű magot eladták, árából az állatállományt alapozták meg. (=RL: Psors 46-47 old.) Kérvényezték az előljárástól, hogy a község tartson egy tenyészbikát Póhalmon. A képviselőtestület elutasította azzal, hogy a szomszédos Csudaballa pusztán már van (Ktj: 81/1936.)

Féja Géza 80 marháról, 100 lóról s, tekintélyes birka és baromfiállományról tudósítja olvasóit (=Vh 246. old.)

A 3 év bérleti gazdálkodás nagyon jó eredménnyel zárult.

Annak ellenére, hogy az 1937. évi termés „a Körös jobb parti részén igen gyenge volt (kat.holdanként 4 q), az aszály a tavaszi gabonaféléket és a kapás növényeket teljesen tönkre-tette”, ráadásul augusztusban a búza ára esett. Az állat árak viszont ekkor magasak voltak, ami javította a gazdálkodók helyzetét.

Az 1938-as búzatermés (majdnem 11 q a kat. holdankénti átlag a járásban) pótolta az előző évi veszteséget (=Jfsz, havi jelentések – 1937, 1938. BML MMI/1). 1939 tavaszán közös gépvásárlásról döntöttek és a Telepítési Tanácstól kapott hitelből 2 Hoffer traktort ekével, 2 cséplőgépet és egy herefejtőt állítottak munkába – megalakítva saját gépszövetkezetüket (=RL: Psors 61-65 old.) Használati gépcsoportnak hívták azt, mert nem engedték, hogy szövetkezet legyen. Az uram volt az ügyvezetője” =LD-né).

A gépek hatással voltak az állattenyésztés, növénytermelés rendjére is. A lóállományt fokozatosan felére csökkentették, a szarvasmarhát és a sertést pedig kétszeresére szaporították. 1940 tavaszán már földjeik egyharmadába lucernát vezettek. A tejgyűjtő telepükön lefölözött tejet a sertéshizlaldában hasznosították. (=RL: Psors 65. old.)

A járásban szervezett gazdasági tanfolyamokon (Gyt 140. old.) két télen a póhalmiak is részt vettek: Pajor Gyula, a gazdasági iskola vezetője járt ki hozzájuk (=RL: Psors 66. old.)

Kihasználva a nagy magtár épületét „gabonabegyűjtési és felvásárlási szövetkezetet” (is) alakítottak. Saját alkalmazottjukra bízta az irányítást. Nagy mennyiségű gabonát mentettek át 1944 őszén (RL: Psors 66, 106-108 old.) Kovácsuk és bognáruk már a bérlet idején is volt (=LD-né): Lengyel Dezső és Schmidt László a telepítési tárgyalásokon (1938-ban) mint a bérlők alkalmazottai vettek részt (=OL K 184-1942-30-170550-1938. június 25.)

A családi viszonyokat jól érzékelteti, amit Rác Máttyás a gabonaszövetkezeetről mondott: „A nagy magtár fel volt osztva a föld arányában. Kinek, mikor kellett vételezett magának gabonát. A kulcsot Péter bácsi kezelte, de előfordult, hogy hiába kereste, vagy kerestette még a feleségével is, mert bizony az a magtár ajtajában maradt. Mégsem hiányzott soha a közösen tárolt gabonából.” (=RM)

„Nem volt az leírva sehol, hogy a póhalmiaknak földműves szövetkezetük volt, de mi annak tartottuk.” (RM).

A jobb eredmények érdekében talajjavításba fogtak. Először kézi erővel próbálkoztak (=RL: Psors 65., 144. old. =OL K 184-1942-30170550 – Rác Lajos levele a földművelésügyi miniszterhez: „a nekem jutott 6 kat. hold terméketlen szikból 5 kat.holdat márgával, oly sikerrel megterítettünk...” 1942. február 20.) A talajjavítást („digózást”) a telepítéskor vállalták is, hogy ezzel kiváltsák a birtokot korábbról terhelő fásítási kötelezettséget. (=OL K 184-1942-30-170550-1938. június 25-i jegyzőkönyv.) Majd a gyomai járásban 1938-ban megindult nagyarányú szikjavítási munkálatokba (=Gyt 139. old.) kapcsolódtak be 1942-től – most már gépi erővel, hitel segítségével (=RL: Psors 66-67., 144. old. =OL K 184-1942-30-170550- a szegedi Talajtani Kísérleti intézet igazgatójának 1942. április 24-i levele a póhalmi nagyüzemi szikjavítás megkezdéséhez szükséges tervezett talajfelvételekről. A háború félbeszakította a munkálatokat, de 1946-1948 között annál nagyobb erővel folytatódtak (=RL: Psors 144-148. old.)

Rác Lajos volt a felszabadulás utáni talajjavítás apostola. (Lásd a 22. sz. jegyzetet Rác Lajosról).

Azt is neki köszönhette a telep, hogy a Ganz gyár első 30 traktorából 6 db a póthalmi földeket szántotta (RL: Psors 150-151. old.)

Nemcsak a gazdálkodásban történtek változások. 1938-ban a bérlőknek a bérleti szerződés 15. pontja alapján (=OL K 184-1942-30-170550 – báró Huszár Lászlóné kérelme) kártalanításként (amiért a bárónő a 12 évre megkötött bérleti szerződést hamarabb felbontotta) 1 évi haszonbérnek megfelelő összeg járt volna. Ennek fejében lebontásra megkapták az épületek egy részét. A többit (a magtárat, a „kastélyt” a hozzátartozó 2 melléképülettel és az intézői lakás melletti lóistállót) megvásárolták és közösen használták (=OL K 184-1942-30-170550 – Adásvételi szerződés 3. pontja; =RL: Psors 60. old.: a lóistálló helyett az iskolára emlékszik és még 5 kat. holdra, hozzáteszi, hogy „kulturális célokra és szövetkezeti üzlethálózat kiépítésére”). (* Tímár Andrásék levele: a tantermet és...tanítási lak épületét a volt bérlők kaptál lebontásra. ZsTA. Le is bontották= Jfsz IV. 2 118/1939.) A „kastély” volt az olvasókör helyisége („Kaszinó”) =LD-né; =RM). Rác Lajos szerint a téli estéken „nemcsak a tagok és az ifjúság kultur élete zajlott, hanem a feleségek is benn égtek az új terveink kohójában, rendezvények előkészítésében, vendégek fogadásában” (=RL: Psors 60-61. old.) Lengyel Dezsőné így emlékszik: „Csak az elevenebbek, akik politizáltak – azok jártak oda. Olvastak (könyvek is voltak), politizáltak, kártyáztak. Színdarabokat írt és tanított be Rác Lajos, pl. a Tévesztőben választanak címűt.” 1945 januárjában itt próbáltál majd a faluban is előadták Darvas József Szakadék c. darabját (=RL: Psors 109. old.)

Megfordult itt a már említett Féja Géza író, Sinka István költő, Nagy Ferenc miniszterelnök, Dobi István Kisgazdapárti elnök, (=RL: Psors 40., 141., 149-150., 162-172. old.), hogy csak a legismertebb vendégeket említsem.

„A pesti uraktól sokat megtudtunk. Jót akartak, segítettek”. – mondja Lengyel Dezsőné. Többségük Rác Lajos meghívására jött el Póthalmra. (Lásd 22. sz. jegyzet.)

Az olvasókört díszítette Uhrin Péter 3 festménye, amely a telepesek jelenét, múltját és jövőjét örökítette meg (=RL: Psors 165-171. old.) Erre mindenki büszke volt (=RM, =LD-né). A képek a családhoz, majd a békéscsabai múzeumba kerültek (RL: Psors 198. old.) Egy 1949-es megyei alispáni jelentésben az olvasókörrel kapcsolatban semmilyen kifogás nem merült fel. (=Alispán, 1949. július 23.)

A kastélyban rendezték be később a boltot is. „Az már a háború után volt, a szövetkezetből – Gyomárol; R.V. – hoztuk az árut”. =LD-né. A „földművesszövetkezet” Póthalmon 1949-ben alakult és 1953-ban egyesült a gyomaival. =CsNG 22., 34. old.

Az 1938. évi telepítés során 800 négyszögöles házhelyeket mértek ki. Hitelt is lehetett kérni, amit sokan igénybe vettek. (=OL K 184-1942-30-170550: =RL: Psors 135. old.) 1938-39-ben a régi, rossz állapotban lévő uradalmi épületeket bontani (Jfsz.IV.

1291/1939: panasz a póhalmi épületek bontásánál dolgozó munkások ellen.), az új lakásokat építeni kezdték, (RL: Psors 91. old.; = LD-né:”Belefogtunk az építkezésbe, de abban az évben nem tudtuk befejezni. Így vagy 3 másik családdal a kastélyba szorultunk télire. A szükség odavitt bennünket. 1940-re kelvén aztán folytattuk. Az uram csinálta annak a sok épületnek az összes vasmunkáját.”)

A póhalmi út ügye a tárgyalta időszakban többször felvetődött. 1939-ben, pl. amikor a községi képviselőtestület. 1939-ben pl., amikor a községi képviselőtestület elvetette azt a változatot, miszerint Póhalmot a dévaványai útra (Ődednél) kell bekapcsolni Telekpusztát érintve. Ahhoz kértek felsőbb támogatást, hogy a Gyoma-Mezőtúr közötti szakaszt köveztessék ki az Endrőd-Mezőtúri útig. Erre kössék rá a Gyoma-Túrkeve utat – bekapcsolva így a gazdasági vérkeringésbe Csudaballát és Póhalmot. (=Ktj 754/30.1939. február 13. Lásd a 3., 5., 6. sz. térképet.) A telepések F.M- iratai között (=OL K 184-1942-30-170550) található egy több, mint 130 aláírással ellátott útépitésre vonatkozó kérelem. Végül 1946-ban készült el Rácz Lajos közbenjárására a Gyoma-Dévaványa szakaszra bekötve (RL: Psors 149.old.)

Az 1868-ban alapított (=PGy) iskola körül huzavona kezdődött. Korábban még báró Wodiáner Albert végrendelete alapján (=WA vr) a bárónő a szomszéd birtok, Telekpuszta tulajdonosával (testvéreivel gr. Bethlen Ödönnével) közösen tartotta fenn az iskolát (=Ktj 2711/107. 1939. április 29.)

Már 1937-ben felajánlotta a községnek 5000.- P-ért, de az visszautasította, nem látta biztosítottak a zavartalan működést községi iskola formában (=Ktj 6935/37. 1937.)

A birtok eladása után a régi tulajdonos nem volt köteles az iskolát működtetni. Gr. Bethlen Ödönné időközben meghalt, két kiskorú örökösöt hagyva maga után (=Ktj 2711/107.1939.) Az épületet egyébként is a volt bérlők kapták meg lebontásra (=ZsTA). Le is bontották (=Jfsz.IV.2118/1938.)

A földművelésügyi miniszter a telepítéskor biztosított egy üres telket, de ezzel a kérdés nem oldódott meg (=ZsTA). A gyomai r.kat. egyház kérte a községet, hogy új, két tantermes, kápolnával ellátott iskolát, két tanítói lakást építsen és alkalmazzon két tanítót. Emellett, mivel a póhalmi korábban felekezeti jellegű uradalmi iskola volt (=PGy: 1921-ből egy, a r.kath. jelleget megerősítő irat), a kat. egyház ragaszkodott a tanító kinevezésének jogához – némi anyagi hozzájárulást is felajánlva.

A képviselőtestület elutasító határozatot hozott (a terheket vállalni nem tudja, a lakók különböző hitfelekezetűek stb.) Viszont a község külterületi iskolai helyzetének átfogó megoldására javaslatot tett: Belterületen létesítendő tanyasi iskola építése internátussal – állami kivitelezéssel és működtetéssel. (=Ktj 2711/107. 1939. április 29. =Gyt 301. old.)

A telepések is megmozdultak az ügyben. A vallás és közoktatásügyi minisztertől egy két tantermes iskola és hozzá két tanítói lakás építését, valamint két tanító alkalmazását kérték (=ZsTA.)

1939-ben „községi” (=PGy.) 1940 tavaszától „állami népiskolai” jelleggel működött. (ez utóbbi a vallás- és közoktatásügyi miniszter 168002-1942.VI.25. ügyszám alatti szegedi tankerületi Főigazgatósághoz intézett rendeletének másolat alapján. =PGy.)

Az új iskola építésének időpontját nem tudom pontosan. (1940-42 között volt? =OL K 184-1942-30-170550:” hamarosan felépül”. 1947-ben? =RL: Psors 167. old.: Dobi I. 1948-as látogatásakor:” már egy éve tanított... a most épült iskolában”) Az bizonyos, hogy végig egy tanerős maradt (pl. Lengyel Dezsőné felsorolta a tanítókat). A felszabadulás után, az államosítás előtt „Póhalmon különigazgatású körzeti iskolát szerveztek I-IV. osztállyal, fiókiskolaként hozzácsatolták a telekpusztai és a csudaballai iskolákat”. Az időpont, a fenntartó nem tisztázott. (=Gyt 309. old.)

A tanyai iskolák közül legkésőbb a póhalmi zárta be kapuit: 1973-ban körzetesítették, a bejárni nem tudó 16 tanulót a gimnázium kollégiumában helyezték el (=Gyt 309. old.)

1947-ben (?) Postai kirendeltség létesült és a telepések jelentős társadalmi munkája révén telefont is kapott Póhalmon. (=RL: Psors 154-156., 166. old.)

Rácz Lajos így örökítette meg Póhalom fénykorát (1948):

„Amikor a telepések földjein ment valaki, öröme derült az arca a szép növények láttán, amely a képzeletét telerakta édes reményekkel. Itt még az út sem volt fárasztó, amíg a csudaballai csatornát el nem érte az ember, amely kilométereken szedte le a téli és tavaszi vizeket a szikesekről, nyáron meg a szélhordta töviseket fogta fel, hogy ne jöhessenek át a szépen díszlő lucernáink és selymező kukoricáink közé.

Amikor az utas a csatorna hídján áthaladt a lesült gyepék, a gyengén termő földek közé, a szegényes tanyák álmodása közt lehunyta a szemét, amíg meg nem szokta a sivárságot. Megfordult a helyzet, ha Póhalom felé haladt. Mindjárt beleütközött a csatorna partján a Kondor Sándor szép napraforgójába, amelynek sárga tányérjai a Nap haladását követték, tisztelő meghajlással, a gazdag termés ígéretével. Aztán tovább tekintett a szem... – a dübörgő traktor felé, mely a telepések földjén szántott – amíg egy szép kukoricatábla vagy a távolság el nem takarta a látnivalót.

...előkerült egy szép ugar, egy jó darab lucernaföld, amelynek virágzása nem csak gyönyörködtette a szemet, hanem a kocsin ülő paraszt számítgató hajlamát is mozgásba hozta. Gyönyörűség erre még csak rá is gondolni a sziken élő embernek! A szép lucerna már leadott két kaszálást, amelyet mutat az udvaron lévő takaros kazal. Ezenkívül betakarít most még vagy 150 kg. lucernamagot is, ami maga felér egy szikes föld termésével. Ilyenkor egy sóhaj szakadt fel a kebléből, megemelte a kalapot a fején és gondolataiba mélyedt. Ha az út nem vezetett volna át a központon, akkor még köszönni sem hagyott volna neki az elmélkedés. Ott azonban már nagy volt a mozgás, mert vagy a kalapácsos gép darált, vagy a fogatok álltak ott, vagy egy pohár sör hívogatta az utast,

vagy a gyermeknek kellett vásárolni cukrot, vagy az asszonynak fűszert, mert bizony a község 10 km-re esett...” (=RL: Psors 162-163. old.)

7. A fordulat évében (1948-ban) megpecsételődött Póhalom sorsa. A politikai porondon eldőlt, hogy mezőgazdaságunknak nem a póhalmi típus lesz a további útja. Hogy milyen is volt vagy lett volna valójában a póhalmi, az külön tanulmány tárgya lehetne. Itt most csak annyit szeretnék érzékelteni, hogy az előtt az út előtt akkor lezárultak a sorompók. (Rácz Lajos idézett művében érzékletesen mutatja be a politikai helyzetet. =RL: Psors 156-196 old. Jól ismerte a körülményeket, hiszen részese volt az országos eseményeknek, sőt nem egyszer alakítói között is szerepelt. Lásd a róla szóló 22. jegyzetet.)

Csupán egyetlen forrásból, Rácz Lajos írásából közlök részleteket. Jól tudom, hogy így nem kaphatunk részletes képet a valóságról, de most ez nem is céлом: Csupán a hanyatlást szeretném érzékelteni. A tárgyilagosság követelményének azzal igyekszem megfelelni, hogy igen szűkszavúan idézek. (Ami egyébként nem könnyű feladat, mert Rácz Lajos itt is rendkívül emberközeli, szuggesztív.)

„Így járt az én szűkebb hazám, Póhalom is...

Így járt a szövetkezeti tárház is. Még az (1949-es R.V.) aratás előtt átvették tőlünk „elrendelem -mel”. Rendelkezés jelent meg, hogy a beszolgáltatásra kiirt gabona továbbra is beszállítandó a közteher kifizetésére. Ez a közteher már akkor olyan magasra rúgott, hogy az ott élő nép egész gabonáját igénybe vette a padlás lesöpréséig. Így nemcsak a család, hanem az állatok élelme sem maradt meg.

...A gabonacséplést ugyan még a mi gépeink végezték, de már a cséplés díját a tárházba kellett szállítani térítés nélkül, hasonlóan a vámkeresményt is.

Szántás már nem is volt a gépekkal, fedezet híján, de a földnek felajánlása is kezdetét vette. Szeptember végére Póhalom legjobb része (a Pusár) már az Állami gazdaság tulajdona lett.

Kezdetét vette a népvándorlás is. Minden második szülőt magára hagyta a családja a földdel együtt... De maguk a szülők is... küldték a családot széjjel ... Ezek a fiatalok látták el munkaerővel az állami gazdaságokat...

Megszólalt a vészharang a gépeink felett is. Már cséplés után felszólítást kapott a csoport, hogy három napon belül a gépek és a daráló kereseti adóját fizesse be. Mivel a gépkereset már előbb a tárházba ment, így az igazgatóság bejelentette a fizetéseképtelenséget. Egyben a lemondását is, nehogy annak terhei is ráháruljanak, vagy miatta rács mögé kerüljenek. Nem került rá sor, mert néhány nap múlva gépvezetőkkal hatósági közeg érkezett a telepre, aki közölte az igazgatósággal, hogy a nem fizetés miatt az összes gépeket elviszik tőlünk a közteher fejében...

A tejbegyűjtés is megszűnt, hiszen elfogytak a tehének. A talajjavítás is átment az állami gazdaságokhoz... Az olvasóköri élet is megszűnt ... menteni sem óhajtottak már semmit, ami szép és értékes volt eddig a számunkra...

A könyvtárban lévő könyveket ... úgy hordták szét otthonukba a telepések, bejelentés nélkül ... A bútorzat és a két billiárd a nagyteremben maradt, ami nyitva állt állandóan a szövetkezeti boltvezető felügyelete mellett. Ez a szövetkezeti bolt vészelt át a vihart... (Úgy, hogy 1953-ban egyesült a gyomai földműves szövetkezettel =Gyt 209. old. =CsNG 34. old. – R.V.) ... működött a posta és a telefon is.

Megsérült az iskola méltósága is. Lelkes tanítóját (Lesniczky Istvánt =RL: Psors 167. old. IV.) Csorvás vitte el igazgatónak. Jött helyette ugyan egy dévaványai fiatalember, de ... nem volt ott sokáig ... Így ment el az 1949-es év, és elpusztult minden, amit eddig építettünk ...” (=RL: Psors 196-199.old.)

8. A Huszár féle birtokon folyó gazdálkodásról nincsenek adataim. Pedig az egyik – talán első – feladat az kellene, hogy legyen: vizsgáljuk meg, miért nem volt képes a fejlődésre, hogyan, miért ment tönkre. Így lehetne a nagybirtokról általánosan kialakult képet a konkrét példával összevetni. A póhalmi birtok esetében csak az általánosan ismert eredményt tudtam rögzíteni: kimerült föld, üres istállók, a birtok értékének (520 ezer P) 80 %-át kitevő (420 ezer P) adósság. Az okok között két speciálisat meg lehet nevezni. Az egyik az, hogy az 1200 k.hold a nagybirtok alsó határán van. A másik az, hogy a terület egyharmada legelő és az egész birtok nagy része gyenge minőségű talaj. (Lásd 12. sz. jegyzet). Az ezekkel összefüggő harmadik ok már szintén nem speciális: a tulajdonos nem a birtok adottságaihoz igazította életmódját – nem beszélve a gazdálkodásról. (A major műhelyében számos kitömött állatfej – pl. elefánt – és állat, pl. medve, egzotikus madarak voltak láthatók =LD-né). A tulajdonos nem akármilyen szinten hódolt vadászszenvedélyének. (Gazdasági válság)
9. Ha Póhalm birtoklástörténetén végigtekintünk (3/1. sz. jegyzet), jól érzékelhető a nagybirtok széttöredezésének folyamata, amely folyamat végére az 1936-38. évi haszonbérlet, majd az 1938-as telepítés (felparcellázás) tett pontot. Lásd még a 2-5.old.
10. Dolgozatomban a birtokmegoszlást vizsgálom, de azt, hogy ez igazságos volt-e, a gazdasági fejlődést gátolta-e – nem. Azokat a körülményeket próbálom meg feltárni, amely körülmények között létrejött a póhalmi bérlet. Az igazságosságról nem lesz módomban nyilatkozni már csak azért sem, mert a mezőgazdasági nincstelenek kategóriájával most nem foglalkozom. A helyi birtokszerkezetnek a helyi gazdasági fejlődésére gyakorolt hatását elemezni – szintén meghaladja e dolgozat kereteit.
11. Az uralkodó osztály helyesebb birtokmegoszlására irányuló próbálkozásai két nagyszabású törvényben öltöttek testet. Az egyik a (Nagyatádi-féle) földbirtokreform”

volt: 1920: XXXVI. Tc.. a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésekről. (Végrehajtási rendelete 60.000/1921.F. M.) Módosításai: 1924: VII. tc. (végrehajtási rendelete 5500/1924. M.E. és 1928: XLI. tc./ végrehajtási rendelete 5580/1928. M.E.)

A másik a „telepítési törvény” néven lett közismert: 1936. XXVII.tc.. a telepítésről és más földbirtok politikai intézkedésekről, (végrehajtási rendeletei: 14.00/1937.F.M. és 100.000/1937 F.M/ =CJ – 1920, 1924, 1928, 1936; =Rgy F. M. és M.E. Ezek a törvények és rendeletek szabályozták a nagybirtok (kishaszon-) bérbeadását, illetve telepítés céljára történő állami megvásárlását. Így ezek szabták meg a póhalmiak bérleti és telepítési akciójának jogi kereteit is.

12. Féja Géza így összegzi ezzel kapcsolatos személyesen szerzett tapasztalatait: „Lényegében a magyar parasztságban két nagy életforma viaskodik. Egyik fele alkalmazkodott a „szabad verseny szelleméhez”... a másik felében kollektív ösztönök élnek...” =F.G.: Vs 240. old.)

A póhalmiak életében – ahányszor csak fordulóponthoz érkeztek – ez a két motívum mindig összecsapott. Például amikor a birtokot bérbe venni, majd később, amikor megvásárolni készültek. („Közös lónak feltörik a háta”. „A közös felelősség vállalása nem vezet jóra a családok életében...” =RL: Psors 28., 29 old.) „A felfelé kapaszkodni, lefelé pedig rúgni” (R.L. 20. old.) elvének és a „közösen boldogulni” eszméjének küzdelme végigvonult a póhalmiak történetén.

Boldogságuknak, felemelkedésüknek egyik legfőbb mozgatórugója éppen az volt, hogy a közös és az egyéni érdekek fogaskerekeit mindig össze tudták illeszteni. Nem lépték át az egyéni érdekek határát, de mindig tágították, bővítették azt a közös összefogás erejével.

13. Gunst Péter alapján (=GP: A P.t.) parasztnak tekintem a mezőgazdaságból élő 100 k. holdnál kisebb földtulajdonnal rendelkezőket. Ezen belül törpebirtokosnak azt, akinek 0-5 k.holdja van és mezőgazdasági foglalkozású. A középparasztrétegbe a családi üzemben dolgozó 5-20 (25) k. holdasokat sorolom. Gazdagparaszt a 20/25/-100 holdas gazda. A „kisbirtokos” kifejezést szintén a 0-100 k. holddal rendelkezőkre használom a statisztikánál – átvéve az ottani szóhasználatot (A középbirtok 100-1000 k. holdas, a nagybirtok 1000 k. holdnál nagyobb.) A „kisgazda a középparasztra értendő, de lazább (felső) birtokhatárral. A „nagygazda” pedig a gazdagparasztnak felel meg.

14. A Gct 1925 36-37. old. alapján (saját számítások). Az országban a közép- és nagybirtok 5,8 %-a, az egész ország területének 2,9 %-a volt kishaszonbérbe adva (=Gct 1925. 9^x. old.; illetve ez alapján saját számítás.) A megfelelő megyei adatok: Kb. 10 % és 4 ! (=Gct 1925. 10.^x old. alapján.)

15. „Endrőd ontja az embert és rögtön ott van, ha egy kis rés nyílik a gyomai határban...
=FG: Vs 240. old. Amikor a póhalmi birtokot a tulajdonos el akarta adni, a gyomai képviselőtestület határozatba foglalva felsorolta az endrődiek terjeszkedésének tényeit és a földművelődésügyi miniszter elé terjesztette – azzal a céllal, hogy a póhalmi birtokból a gyomaiaknak több jusson, mint az endrődieknek (=Ktj 1847=69. 1938.)
16. Világosabban láthatnánk az okokat, ha a 100 k. holdon aluli birtokmegoszlást is ismernénk. 1925-től azonban nem rendelkezünk ilyen adatokkal. (A Gct 1925 csak a 100 k. holdon felüli birtokosokkal és bérlőkkel foglalkozik.)
17. Lásd a 12., 13., 14. sz. mellékletet.
18. 1925-ben csak a ref. egyház 233 k. holdja volt kisbérletbe kiadva. 1935-ben a község területének 3,9 %-át, a közép- és nagybirtok területének 9,5 %-át tette ki.
19. 1935-ben a község egész területének 5,8 %-át tette ki a kishaszonbérlet, a közép- és nagybirtoknak pedig 27,5 %-át.
20. Ennek kiszámítási módját lásd a 11. sz. melléklet c./ pontjában. Az 1925. évi adatokat a 11. sz. melléklet, tételesen annak 5. jegyzete tartalmazza. Az 1935. évi adatokat pedig a 13. sz. melléklet, a részleteket annak 2. jegyzete.
21. Lásd a 13. sz. melléklet 2. jegyzetét.
22. Rác Lajos: 1900. október 7. – 1983. február 8.²³ (=VI: Rác)²⁴

Rác Lajos baloldali kispárti politikus, a párt egykori alelnöke és Politikai Bizottságának tagja. Endrődön született. 1918-ban nősült, házasságából 3 gyermek született. Felesége 1931-ben meghalt; 1947-ben újra nősült.²⁵

1935-ben a korabeli Magyarországon szinte egyedülálló módon földműves társaival (15 család) bérbe vették báró Huszár László²⁶ 1200²⁷ holdas birtokát, majd 3 év múlva -63-an összefogva – megvették²⁹ azt és felparcellázták. Mindenki egyénileg gazdálkodott, de közösen vették a gépeket, s közösen láttak hozzá a szikes földek megjavításához.

Vaszkó Mihály mutatta be őt Bajcsy-Zsilinszky Endrének, s az ő hatására lépett be 1934-ben a Nemzeti Radikális Pártba.

1936-ban, amikor a Kispárt és a Nemzeti Radikális Párt fuzionált, Rác Lajos is átkerült az ellenzéki parasztpártba, de továbbra is Bajcsy-Zsilinszky köréhez tartozott. Tildy Zoltánhoz, Dobi Istvánhoz került a legközelebb, de nem állt rossz viszonyban Nagy Ferencsel és Kovács Bélával sem.

1941-ben a Független Kispárt Országos vezetőségének lett a tagja.

1944. március 20-án internálták, augusztusban elengedték. 1944 decemberében az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé választották.

1945-ben az FKgP Intéző Bizottságának, 1946-ban a Politikai Bizottságának tagjává választották. 1947-ben egyik főtitkár helyettese, 1948-ban egy alelnöke lett. Gyomán 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé választották.

1949 elején – miután kiderült, hogy az MDP a mezőgazdaság átszervezésében nem számít a Kisgazdákra, lemondott minden politikai funkciójáról – hazament gazdálkodni. Többé nem vállalt politikai szereplést. (Kivéve: 1968-tól egy ciklusra a HNF OT tagja volt.)

1951-ben felajánlotta földjét az államnak. A Talajjavító Vállalattól ment nyugdíjba 1968-ban.

23. Gyászjelentés alapján (=RM.)

24. VI: Rác alapján életrajzát kivonatosan közlöm, Néhány helyen kiegészítem.

VI: Rác= életrajza, politikai pályafutása, emlékiratainak ismertetése (Paraschtsors...) Ebből közöl – a felszabadulás utáni évekről szóló fejezetből jegyzetekkel ellátott részleteket.

25. Fia, Mátyás Debrecenben, lánya, Irén Nyékládházán, második felesége Szarvason él. – Gyomán, a Hunyadi utcában van háza -. Másik lánya a 40-es évek elején, 17 évesen meghalt.

26. Az adatokat V. I. RL: Psors alapján közli.

Helyesen: báró Huszár Lászlóné (=OL K 184-1942-30-170550).

27. Pontosán a kataszteri birtokív szerint 1241 k. hold és 1288 n.szögöl, míg a telekkönyvi betét szerint 1240 k. hold és 888 n.szögöl (=OL K 184-1942-30-170550-76.073.VII.1.)

28. =OL K 184-1942-30-170550-1938. augusztus 2. jelentéshez csatolt. 3 db jegyzéken 66 név szerepel (20 haszonbérő, 30 gyomai – az egyik a r.k. egyház., 16 endrődi) Az iratok szerint is: a számok változtak – visszalépések, jogtalan jegyzés stb. miatt.

29. Az Országos Földintézet vásárolta meg (=OL K 184 idézet irat), majd 1946-ban lett a tulajdonu. =RL: Psors 142-144. old.)

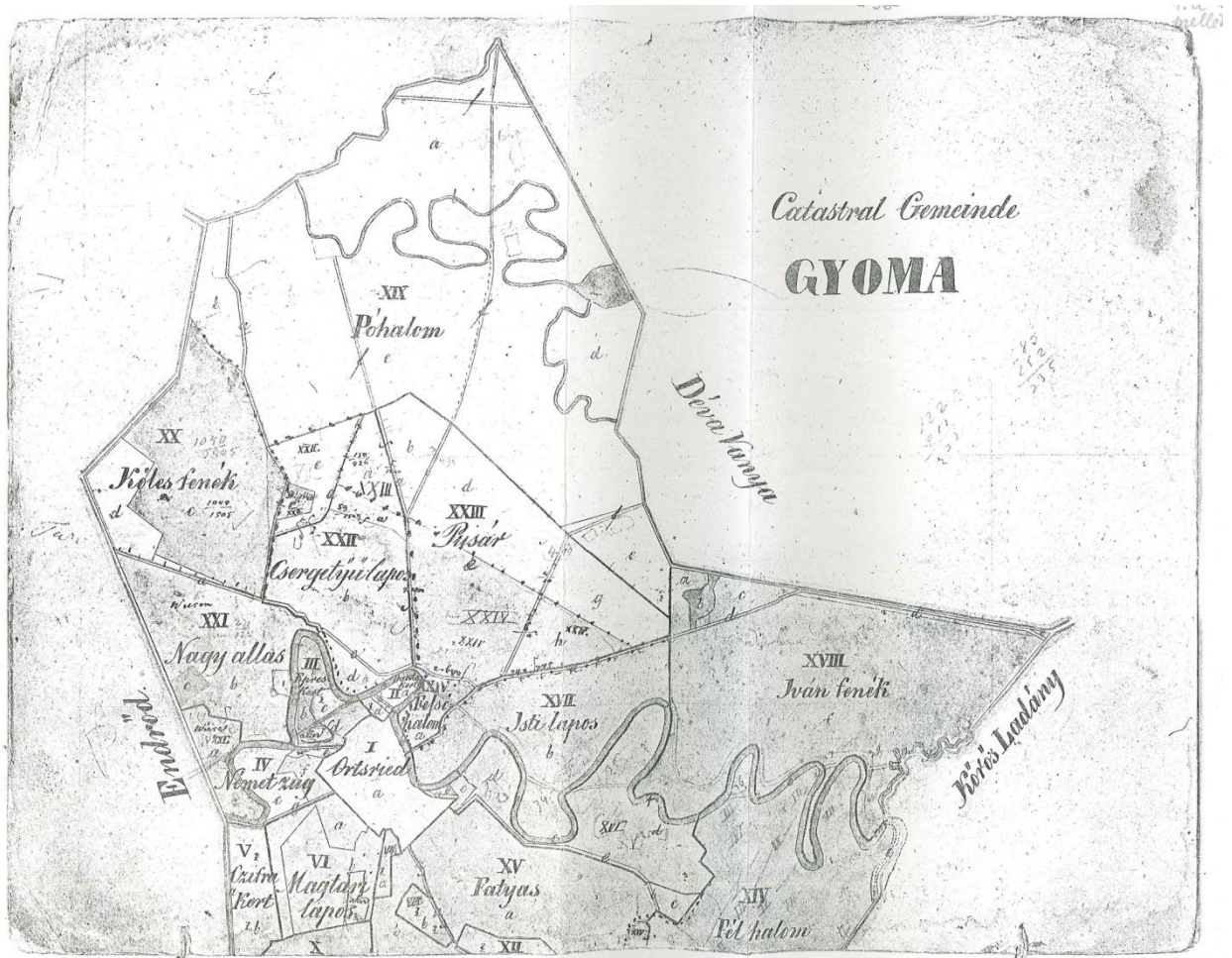
30. RL. Psors 28-46. old.

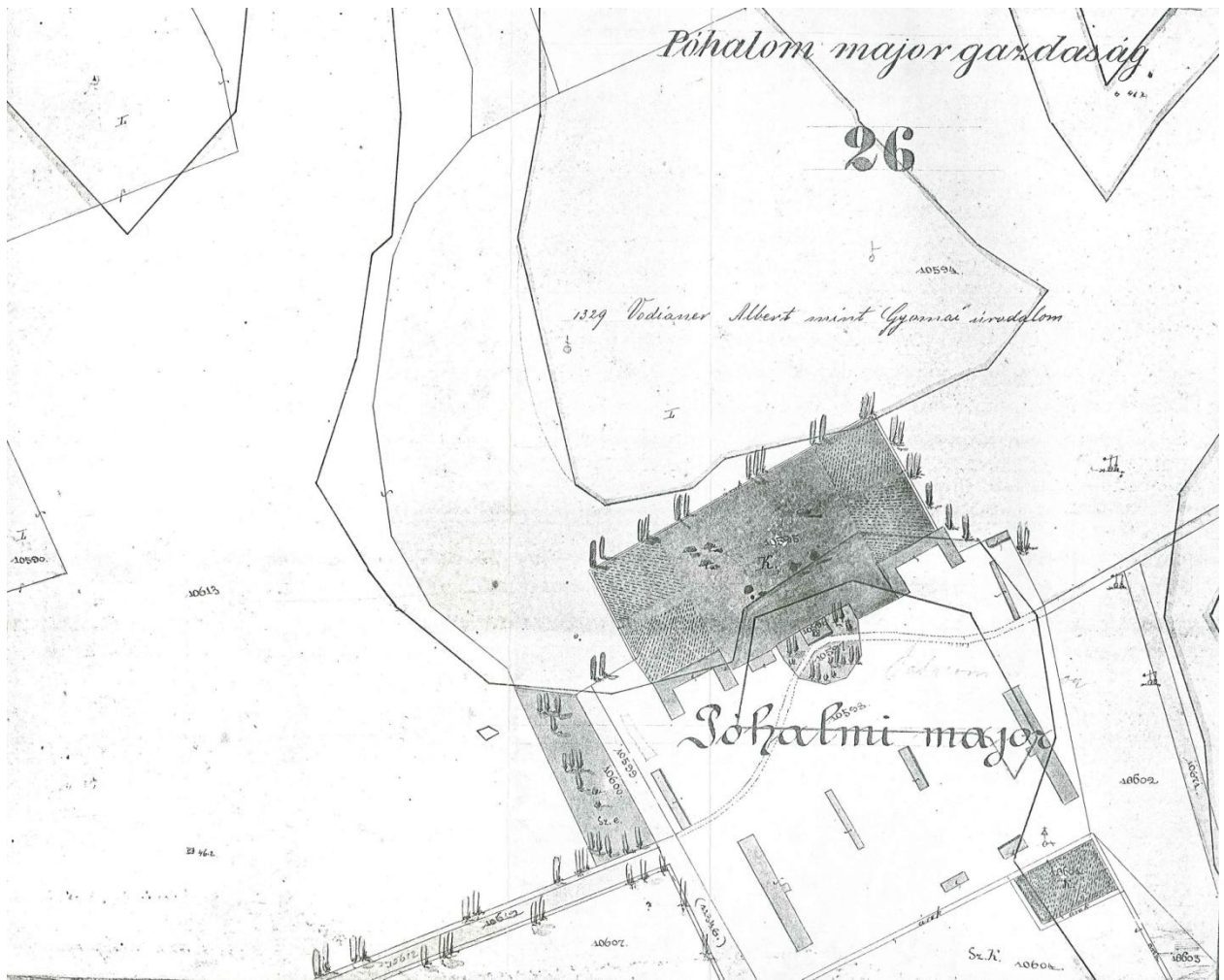
1973-ban írta emlékiratait az Orosházi Múzeum kezdeményezésére. 1978-ban első díjat nyert vele a Néprajzi Múzeum pályázatán (=VI: Rác 322. old.)

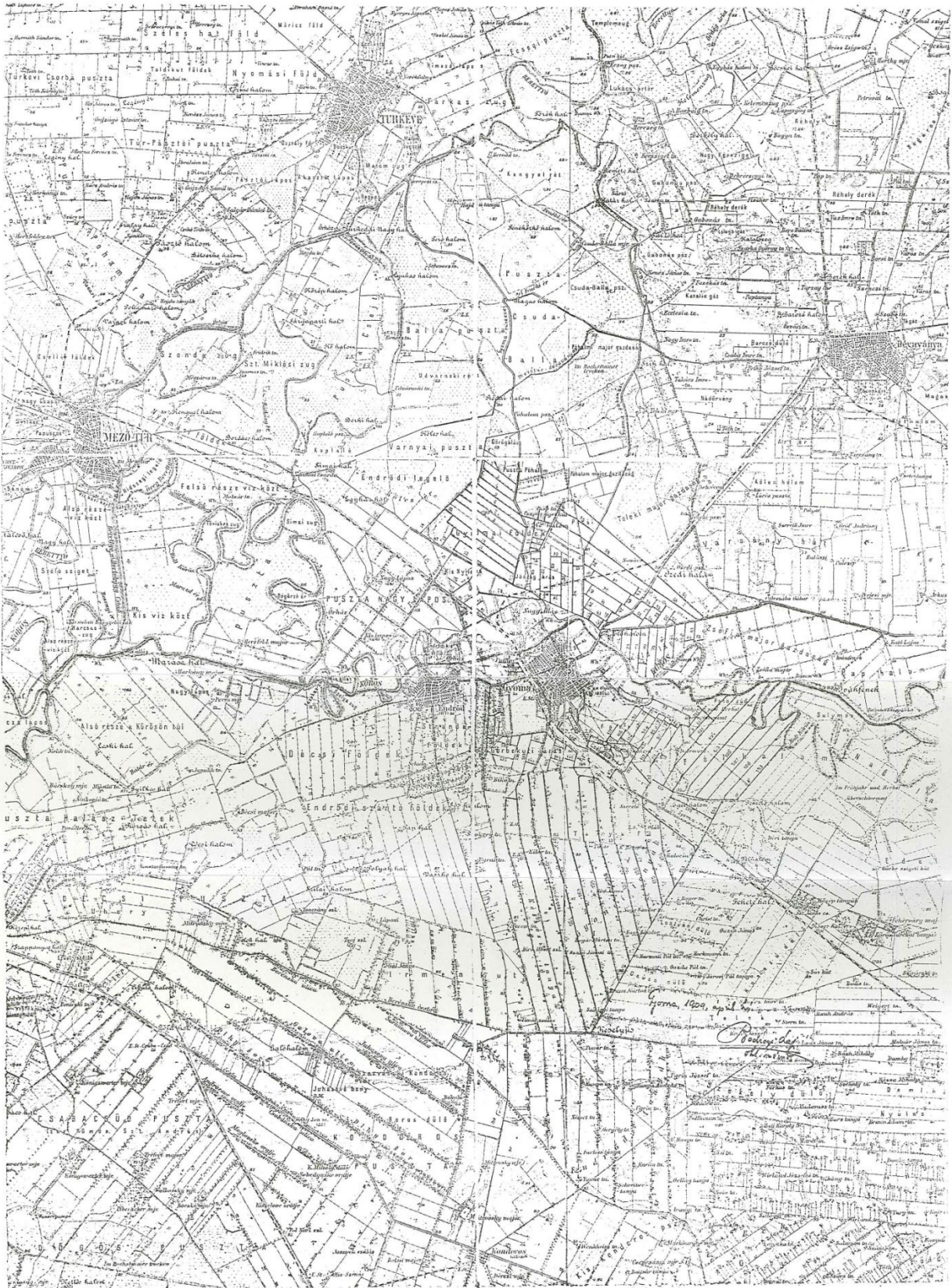
Főleg országos jelentőségű politikai eseményekkel kapcsolatos visszemlékezéseit.²⁴

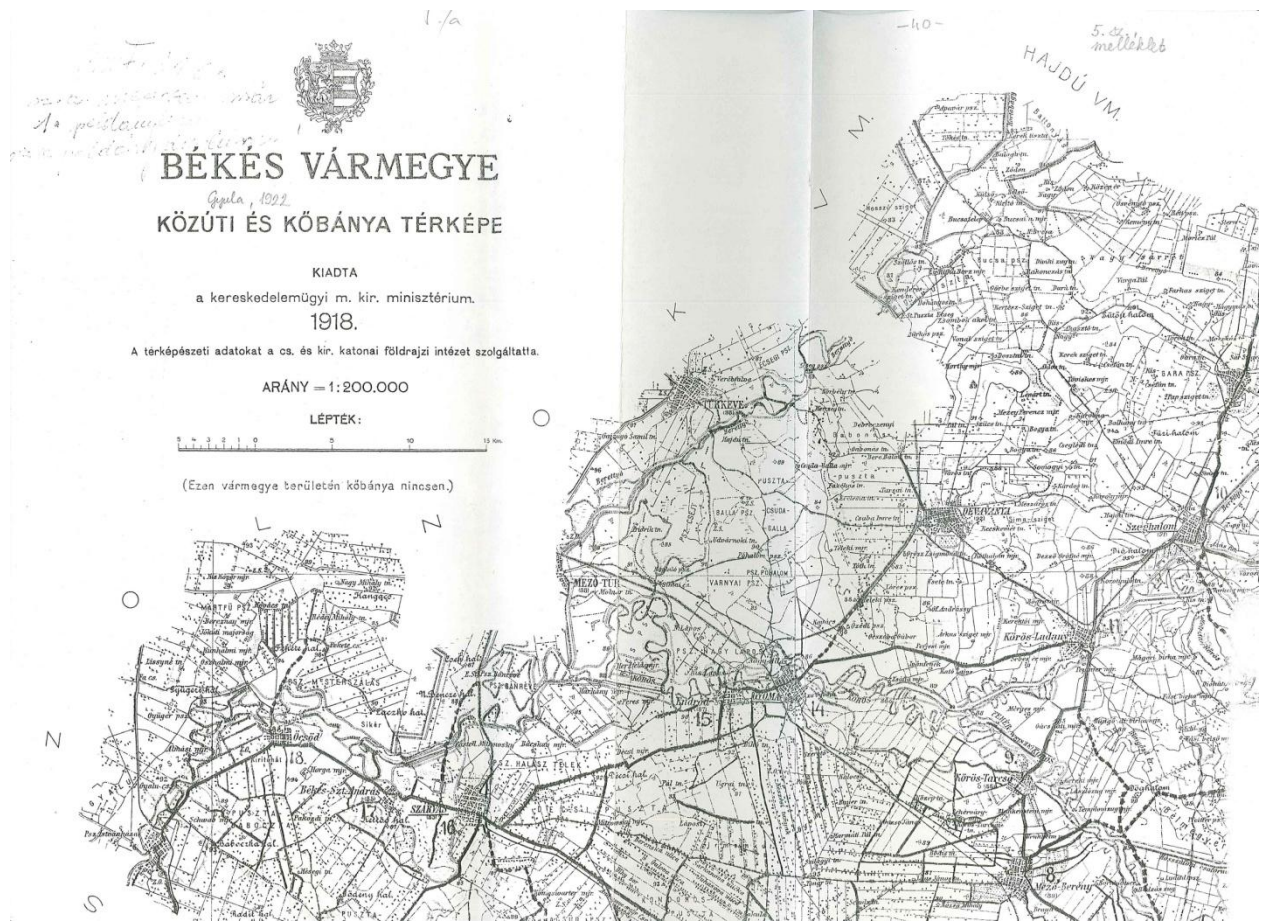
A Békési Élet is közöl belőle részleteket szerkesztői bevezetővel „A póhalmi honfoglalás” címmel. 1977/98-105. old.

MELLÉKLETEK

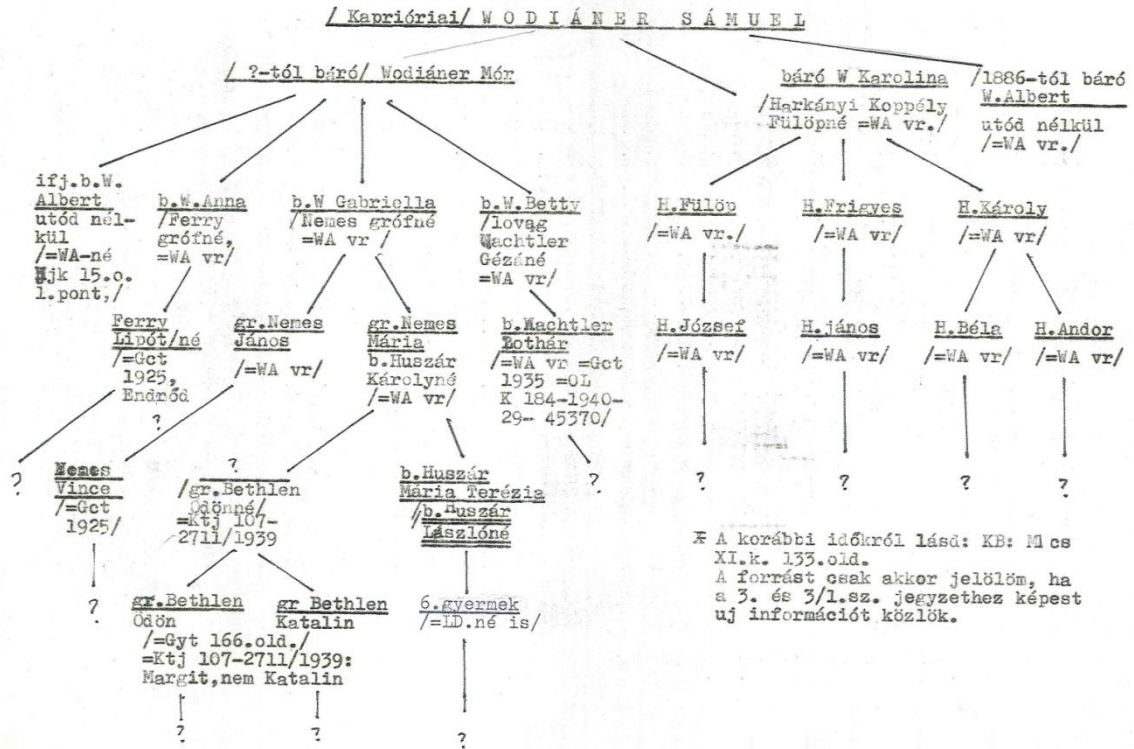

3/2. A Wodiáner család, W. Sámueltól kezdve.*

8.sz. melléklet

3/3 A póhalmi lakosság számának alakulása.

Év	Póhalom	Gyoma	Külterület	Forrás		
				1.	2.	3.
1552 ^x	5 telek (kb. 25. fő)	7 telek (kb. 35 fő)		Gy.6, 34. old.	Gyt. 30. old.	
1563 ^x		27 telek (kb. 135 fő)		”	”	
1564 ^x	21 telek (kb. 105 fő)			”	”	
1596	elnéptele- nedett	elnéptele- nedett		Gyt. 32.	Gyt. 34.	
1910.	48 fő	11619 fő	4261 fő	Gyt. 526	Nsz 1970	Stk. 42. k.
1920	198 fő	11942 fő	4439 fő	Gyt. 526	Nsz. 1970	Stk. 69. k.
1930.	183 fő	12244 fő	4053 fő	Gyt. 526	Nsz 1970	Stk. 83. k.
1938 ^{xx}	469 fő (kb.650- 700 fő)			OL K 184 1942.30. 170550		
1941		12242 fő			Nsz 1970	
1949		11577 fő	4202 fő		Nsz 1970	Gyt. 309
1960		11367 fő	3328 fő		Nsz 1970	Gyt. 221
1967			2830 fő			Gyt. 303
1970		10566 fő	1532 fő		Nsz 1970	Gyt. 221

^x Nem pontos, mert a telek nélküliek nem szerepelnek a forrásban sem.

^{xx} A 63 telepes család (ötten szorozva) több, mint 300 fő. A 469 fő között vannak régebbi póhalmiak, pl. a 15 bérlő 96 fővel (=RL: Psors 45. old.), így a 469-hez (mivel ez a tavaszi létszám) még kb. 200-at kell adni.

Az 1925-ös birtokviszonyok

(A kis-, közép- és nagybirtok¹³ területaránya az összes terület %-ában.)

Hol ¹	„kisbirtok” 0-100 kat. hold	„középbirtok” 100-1000 kat. hold	„nagybirtok” 1000 kat. holdnál nagyobb
Magyarország összesen	50,2 %	21,0 %	28,8 %
Dunántúli dombos vidék	49,2 %	18,6 %	32,2 %
Északi dombos vidék	44,4 %	27,4 %	28,2 %
Alföld	53,1 %	21,1 %	25,8 %
Békés vármegye	58,0 %	15,0 %	27,0 %
Endrőd ²	75,9 % ³	9,7 % ⁴	14,4 % ⁴
Gyoma ²	54,3 % ³	18,7 % ⁴	26,9 % ⁴

¹A megyei és az ennél nagyobb területre vonatkozó adatok a Gct 1925 8^x old.. alapján.

(Megjegyzés a lap alján!)

²Gct 1925 36-37. old. alapján saját számítás.

Az adatok a földbirtokreform (1920: XXXVI. tc.) előtti állapotokat tükrözik. V.ö.: Gyt. 107.old. és a Gct 1925, Gct 1935 adatai. Gyomán csak 1925 folyamán kezdődött el földbirtokreform. (Ennek körülményeiről: Gyt 134-148. old.) Valószínű, hogy az endrődiek közül sokan a gyomai határban kaptak földet. (=Ktj.1847/69.1938.) Úgy gondolom, hogy az endrődi adatok is földreform előttiék. 100 %: 11. sz. mellékletben.

³A közép- és nagybirtok adatai alapján.

⁴Lásd a 11. sz. mellékletet.

A közép és nagybirtok aránya 1925-ben – másképpen

	„Középbirtok			„Nagybirtok”		
	a.	b.	c.	a.	b.	c.
Magyarország /16148314 kat.hold ⁶	21,0 % ²	16,4 % ¹		28,8 % ²	33,4 % ¹	
Endrőd /26344 kat.hold ⁷	9,7 % ³	8,3 % ⁴	13,5 % ⁵	14,4 % ³	15,7 % ⁴	0 % ⁵
Gyoma /39105 kat.hold ⁸	18,7 % ³	12,8 % ⁴	10,9 % ⁵	26,6 % ³	32,9 % ⁴	26,7 % ⁵

- a.) Birtokegység: az egy község határában fekvő terület.
(ha egy tulajdonosnak több helyen is van birtoka, az nem összeadva.)
- b.) Birtokegység: az egy földbirtokos tulajdonában lévő összes földbirtok. (ha egy tulajdonosnak több helyen is van birtoka azt összeadva.)
- c.) Annak nem paraszti tulajdonban lévő területnek az aránya, amely a földet bérelni szándékozó parasztok „vadászterülete” lehet. Ha meg akarjuk tudni, hogy ez mekkora, akkor a 100 k. holdnál nagyobb birtok területéből ki kell hagynunk az ármentesítő társulatok és a községi földek nem művelhető területeit (vagyis a földadó alá nem eső utakat, csatornákat, stb.) – feltételezve, hogy azt úgy sem adnák bérebe. (A Gct szerint ritkán fordul elő). Ki kell hagynunk azokat a területeket is, amelyek már a parasztság tulajdonában vannak (Kisbérlet, legeltető, stb. társulatok), hiszen ebből csak „saját fajtája” rovására részesülhet a paraszt. Országos kimutatást nem találtam.

¹ A Gct 1925. 11^x oldal alapján.

² A Gct 1925. 8^x oldal alapján.

³ Gct 1925. 36, 37 oldal alapján.

⁴A Gct 1925. 36., 37. oldal és összesítők alapján:

Az endrődi középbirtokosok közül összes birtokaik alapján nagybirtokosok:

- az Ivánfenéki ármentesítő társulat
214 k. hold endrődi és 1033 k. hold összes
- a Körös – Tisza – Maros ármentesítő társulat
138 k. hold endrődi és 5418 k. hold összes

földtulajdonnal.

Ezek összes endrődi birtoka:

352 k. hold

Ennyivel kevesebb a középbirtokosok kezén lévő terület, tehát $2546^3 - 352 = 2194$ k. hold. Ez Endrőd területének 8,3 %-a.

Ugyanennyivel (252 k. holddal) viszont több a nagybirtokosok tulajdonában lévő föld. Tehát $3778^3 + 352 = 4130$ k. hold Ez Endrőd területének 15,7 %-a.

A gyomai középbirtokosok közül összes birtokaik alapján nagybirtokosok:

- az Ivánfenéki átmentesítő társulat
417 k. hold gyomai és 1033 k. hold összes
- Körös – Tisza – Maros átmentesítő társulat
233 k. hold gyomai és 5418 k. hold összes
- gr. Bánffy Miklós
722 k. hold gyomai és 1701 k. hold összes
- Purgly Emil
949 k. hold gyomai és 2747 k. hold összes

földtulajdonnal.

Ezek összes gyomai birtoka

2321 k. hold

Ennyivel kevesebb a középbirtokosok kezén lévő terület, tehát $7312^3 - 2321 = 4991$ k. hold.

Ez Gyoma területének 12,8 %-a.

Ugyanennyivel (2321 k. holddal) viszont több a nagybirtokosok tulajdonában lévő föld, tehát $10535^3 + 2321 = 12856$ k. hold. Ez Gyoma területének 32,9 %-a.

⁵ Az adatokat a következőképpen kaptam meg:

Endrőd (=Gyt 1925 36. old.)

Nagyüzemek nincsennek

Középüzemek:

- Ambrózi J.	105 k. hold
- Czihat K. (bérbe adva, de nem kisbérlet)	307 k. hold
- Endrőd község (1441 k. hold összesből 563 k. hold földadó alá nem eső – marad:)	878 k. hold
- Endrőd r. kat. egyház	311 k. hold
- Terry Lipótné gr. középbérlőnek (a többi kisbérlet)	651 k. hold
- Ilovsky J. (bérbe adva, de nem kisbérlet)	320 k. hold
- Karakas Gy.	157 k. hold
- Kovács L.	112 k. hold
- Nemes V. (kisbérlet)	
- Szatmári A.	168 k. hold
- Tímár I.	107 k. hold
- Uhrin I.	270 k. hold
- Uhrin M.	<u>105 k. hold</u>
Összesen:	3511 k. hold

Ez Endrőd területének 13,3 %-a.

Kisüzemek:

- Ivánfenéki ármentesítő társulat (a 214 kat. hold összesből 165 k. hold földadó alá nem eső – marad:)	49 k. hold
- Körös-Tisza- Maros ármentesítő társulat (A 138 k. hold összesből 125 k. hold földadó alá nem eső – marad:)	<u>13 k. hold</u>
összesen:	62 k. hold

Ez Endrőd területének 0,2 %-a.

Összesen, tehát Endrőd község területének 13,5 %-a az a földterület amely nem a parasztság tulajdonában, használatában van és amelyre potenciálisan számíthat, mint bérleményre. (Mint tulajdonos, ennél nagyobb területre is számíthatna, ha a kisbérletek is megvásárolná.)

Gyoma (Gct 1925 36-37 oldal)

Nagyüzemek:

- gr. Bethlen Ö.	24200 k. hold
- Geiszt Gy.	1514 k. hold

- b. Huszár L.	2445 k. hold
- Lénárt B.	1542 k. hold
- Schwatz Gy.	1544 k. hold
- Purgly E.	949 k. hold
Összesen:	<u>10441 k. hold</u>

Ez Gyoma területének 26,7 %-a

Középüzemek:

- Balogh Gy.	220 k. hold
- gr. Bánffy M (bérbe adva társulatnak)	
- Debreczeni E.	194 k. hold
- Debreczeni I.	142 k. hold
- Gyoma község (az 1043 kat. hold összesből 584 k.hold földadó alá nem eső – marad:)	459 k. hold
- Gyoma község földes gazdái (paraszti használatban, tehát:)	
- Gyoma ág. ev. egyház	164 k. hold
- Gyoma község tevéntartói (paraszti használatban, tehát:)	
- Gyoma ref. egyház (kisbérlet)	
- Hagymási I. (középbérlet)	111 k. hold
- Hajnal F.	268 k. hold
- Hirschfeld D.	474 k. hold
- Ivánfenéki ármentesítő társulat (földadó alá nem eső az összes, tehát:)	
- Körös- Tisza-Maros ármentesítő társulat (földadó alá nem eső az összes, tehát:)	
- Kis J. (középbérlet)	196 k. hold
- G. Nagy L.	196 k. hold
- Ozsváth S.	811 k. hold
- Pikó B.	150 k. hold
- Szabó B.	103 k. hold
- Szerető I.	115 k. hold
- Uhrin Gy.	197 k. hold
- Vadász K.	181 k. hold
- Vadász P.	273 k. hold
összesen:	<u>4254 k. hold</u>

Ez Gyoma területének 10,9 %-a.

Kisüzem: amelyet nem a parasztság használ – nincs.

Összesen tehát Gyoma község területének 37,6 %-a az a terület, amely nem a parasztság tulajdonában van, és amelyre potenciálisan számíthat mint bérleményre.

⁶Gct 1925. 8^x oldal

⁷Stk 99. k. 1935. évi adat

(Nem tartalmazza az olyan birtokokat, amelyek csak földadó alá nem eső területből állnak, így nem pontos. De a hiba nincs 1 %-nyi.)

⁸Ht 37.

Az 1935-ös birtokviszonyok¹

(A kis-, közép- és nagybirtokok területaránya az összes terület %-ában)

Hol	„Kisbirtok” 0-100 k. hold	„Középbirtok” 100-1000 k. hold	„Nagybirtok” 1000 k. holdnál nagyobb
Magyarország	53,5 %	21,9 % ²	24,6 % ²
Alföld	57,5 %	21,4 %	21,1 %
Békés vármegye	61,8 %	15,7 %	22,5 %
Endrőd	78,9 %	10,2 % ²	10,9 % ²
Gyoma	59,2 %	22,5 % ²	18,3 % ²

¹ Stk 99. k. alapján Birtokjegyzék:

az egy község határában fekvő terület. Csak ilyen kimutatás készült.

² Lásd a 13. sz. mellékletet.

A közép- és nagybirtok aránya 1935-ben – másképpen

Hol	„Középbirtok”			„Nagybirtok”		
	a.	b.	c.	a.	b.	c.
Magyarország	21,9 %			24,6 %		
Endrőd /26343 kat. hold ³	10,2 %	9,6 % ¹	7,1 % ²	10,9 %	12,1 % ¹	5,1 % ²
Gyoma /39105 kat. hold ⁴	22,5 %	18,2 % ¹	16,4 % ²	18,3 %	32,4 % ¹	14,0 % ²

- a. Birtokegység: az egy község határában fekvő terület.
 b. Birtokegység: az egy földbirtokos tulajdonában lévő összes földbirtok. Ilyen kimutatás országosan nem készült.
 c. Lásd a 11. sz. melléklet c. rovatához fűzött magyarázatot.

¹ A Gct 1935 36., 37. oldal és összesítők alapján:

az endrődi középbirtokosok közül összes birtokaik alapján nagybirtokosok:

- az Ivánfenéki ármentesítő társulat
173 k. hold endrődi és 1178 k. hold összes
- a Körös-Tisza- Maros menti ármentesítő társulat
138 k. hold endrődi és 6138 k. hold összes
földtulajdonnal.

Ezek összes endrődi birtoka

311 k. hold.

Ennyivel kevesebb a középbirtokosok kezén lévő terület,
tehát 2849 – 311 = 2538 k. hold.

Ez Endrőd területének 9,6 %-a.

Ugyanennyivel (311 k. holddal) viszont több a nagybirtokosok területe.
Tehát 2876 + 311 = 3187 k. hold.

Ez Endrődnek 12,1 %-a.

A gyomai középbirtokosok közül az összes birtokaik alapján nagybirtokosok:

- az Ivánfenéki ármentesítő társulat	495 k. hold gyomai és	1178 k. hold összes
- a Körös-Tisza- Maros menti ármentesítő társulat	242 k. hold gyomai és	6138 k. hold összes
- Közép tiszai ármentesítő társulat	9 k. hold gyomai és	2808 k hold összes
- az Országos Földhitelintézet	88 k. hold gyomai és	51542 k. hold összes
- MÁV	129 k. hold gyomai és	9885 k. hold összes
- Purgly Emil	859 k. hold gyomai és	2658 k. hold összes
- Endrőd község	346 k. hold gyomai és	1818 k. hold összes
- gr. Bánffy Miklós	723 k. hold gyomai és	1809 k. hold összes

földtulajdonnal.

Ezek összes gyomai birtokai:

2145 k. hold

Ennyivel kevesebb a középbirtokosok kezén lévő terület,
tehát $9248 - 2145 = 7013$ k. hold.

Ez Gyoma területének 18,2 %-a

Ugyanennyivel (2145 k. holddal) viszont több a nagybirtokosok tulajdonában lévő föld,
tehát

$10535 + 2145 = 12680$ k. hold.

Ez Gyoma területének 32,4 %-a.

²Az adatokat a következőképpen kaptam meg:

Endrőd (=Gct 1933 36. oldal)

Nagyüzem:

- <u>Bleyleben R. (a többi kisbérlet)</u>	1349 k. hold
---	--------------

Ez Endrőd területének 5,1 %-a.

Középüzemek:

- Balogh M.	156 k. hold
- Czihat K. (középbérlet, a többi kisbérlet)	274 k. hold
- Endrőd község (a többi földadó alá nem eső és kisbérlet)	522 k. hold
- Karakas Gy.	157 k. hold

- Szatmári A.	211 k. hold
- Varjú J.	211 k. hold
- Wodiáner árvaház (kisbérlet)	
	összesen: 1680 k. hold

Ez Endrőd területének 6,4 %-a.

Kisüzemek:

- Bácskai S. (a többi kisbérlet)	21 k. hold
- Bácsy L.	68 k. hold
- Endródi r.kat. egyház (a többi földadó alá nem eső és kisbérlet)	82 k. hold
- Hanyecz V. (a többi kisbérlet)	96 k. hold
- Ivánfenéki ármentesítő társulat (a többi földadó alá nem eső)	8 k. hold
- Körös- Tisza-Maros ármentesítő társulat (a többi földadó alá nem eső és kisbérlet)	10 k. hold
- Patkós G.	54 k. hold
- Wachtler L. (a többi földadó alá nem eső és kisbérlet)	20 k. hold
	összesen: 188 k. hold

Ez Endrőd területének ,7 %-a

Összesen tehát Endrőd község területének 12,2 %-a (5,1 + 6,4 + 0,7) az a földterület, amely nem a parasztság tulajdonában, használatában van és amelyre potenciálisan számíthat, mint bérleményre. Mint lehetséges tulajdonos ennél nagyobb területre is számíthatna, ha a kisbérleteket is megvásárolná.) A táblázatban a kisüzemet a középirtokhoz vettem, mert ezek középirtokosok tulajdonában vannak (máshol is van földjük.)

Gyoma

Nagyüzemek:

- gr. Bethlen Ö.	1954 k. hold
- Geiszt Gy.	1224 k. hold
- b. Huszár L.	1241 k. hold
- Schwarti Gy.	1059 k. hold
	összesen: 5478 k. hold

Ez Gyoma területének 14,0 %-a.

Középüzemek:

- gr. Bánffy M. (társulatnak és kisbérletbe)
- Csudaballai legeltető társulat (paraszti használatban, tehát:)

- Debreczeny E. (középbérlet)	192 k. hold
- Endrőd község	346 k. hold
- Gyoma község (a 1804 k. hold összesből 842 földadó alá nem eső és 398 kisbérlet – marad:)	564 k. hold
- Gyoma község földes gazdái (paraszti használatban, tehát:)	
- Gyoma község tevéntartó (paraszti használatba, tehát:)	
- Hagymási I.	130 k. hold
- Hajnal LF. (középbérlete)	231 k. hold
- Ivánfenéki ármentesítő társulat (a többi kisbérlet)	494 k. hold
- Kiss I. (középbérlet)	136 k. hold
- Körös-Tisza- Maros ármentesítő társulat (a 242 k. holdból 127 földadó alá nem eső – marad:)	115 k. hold
- Lénárt I.	320 k. hold
- Lénárt J.	320 k. hold
- Lénárt K.	369 k. hold
- Mihályi J. (kisbérlet)	
- Ozsváth S.	571 k. hold
- Pikó B.	128 k. hold
- Purgly Emil	859 k. hold
- Simon I.	245 k. hold
- Uhrin Gy.	197
- Vadász P. (középbérlet, a többi kisbérlet)	135 k. hold
- Vásáry G.	186 k. hold
- Vásáry M.	326 k. hold
	Összesen: 5864 k. hold

Ez Gyoma területének 15,0 %-a.

Kisüzemek:

- Angol- Magyar bank r.t. (kisbérlet)	
- Bácsi L.	62 k. hold
- Csatári J. (kisbérlet)	
- Békéscsabai takarékpénztár rt. (kisbérlet)	
- Czider L.	54 k. hold
- Endrődi róm.kt. egyház (kisbérlet)	
- Gyomai ág. ev. egyház (a 62 k. hold összesből 10 k. hold kisbérlet, marad:)	80 k. hold
- Gyomai ref. egyház (a 232 k. hold összesből 29 k. hold földadó alá nem eső, 201 k. hold kisbérlet, marad:)	2 k. hold
- Hagymási M.	62 k. hold
- Hajnal F. (a többi középbérlet)	35 k. hold

- Középtiszai ármentesítő társulat (a 9 k. hold összesből 1 földadó alá nem eső, marad:)	8 k. hold
- MÁV (a 129 hold összesből 106 k. hold földadó alá nem eső, marad:)	23 k. hold
- G. Nagy L. (a többi kisbérlet)	96 k. hold
- Nemzeti Hitelintézet rt.	
- Országos Földhitelintézet (kisbérlet)	
- Pálincás L.	1 k.. hold
- Tenner P.	61 k. hold
- Szöllősi F.	<u>59 k. hold</u>
összesen:	542 k. hold

Ez Gyoma területének 1,4 %-a.

Összesen tehát Gyoma község területének (14,0 + 15,0 + 1,4) 30,4 %-a az a terület,
amely nem a parasztság tulajdonában van, és amelyre potenciálisan számíthat mint
bérleményre.

A táblázatban a kisüzemet a középbirtokhoz vettem, mert ezek középbirtokosok
tulajdonában vannak. (máshol is van földjük.)

³ Stk 99. k. 1935 évi adat.

⁴ Ht 37.

A birtokviszonyok változása

1925 – 1935

Hol	<u>„Kisbirtok”</u>	<u>„Középbirtok”</u>	<u>„Nagybirtok”</u>
	0-100 k. hold	100-1000 k. hold	1000 k. holdnál nagyobb
Magyarország	+ 3,3 %	+ 0,9 %	- 4,2 %
Alföld	+ 4,4 %	+ 0,4 %	- 4,7 %
Békés vármegye	+ 3,8 %	+ 0,7 %	- 4,5 %
Endrőd	+ 3,0 %	+ 0,5 %	- 3,5 %
Gyoma	+ 4,9 %	+ 3,8 %	- 8,6 %

A források és a felhasznált irodalom rövidítéseinek jegyzéke
Forrás és irodalomjegyzék

Alispán

Békés vármegye alispánjának iratai
BML, Gyula XXI. 3. a. 208. 1949-1950 A-N
Bm k.-kataszteri térképek tára, BML

BML

Békés Megyei Levéltár
Bmt – RML térképtára

CJ

Magyar Törvénytár (Corpus Juris) 1920, 1924, 1928, 1936.

CsNG

Cs. Nagy Gábor: A fogyasztási szövetkezetek (kézirat), Gyomaendrőd, 1980.
ö. Cs. Nagy Gáborné tulajdona
Gyomaendrőd, Arany János út 23.

FG:VS

Féja Géza: Viharsarok
Magvető, B.pest, 1957.

Gct 1925, Gct 1935

Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacímtár)
B.pest 1925., B.pest. 1935.

GP: A p.t.

Gunst Péter:
A paraszti társadalom Magyarországon a két világháború között
B.pest, 1987.

Gyt

Gyomai tanulmányok
Gyoma, 1977. Szerkesztő: Szabó Ferenc

Ht 36, Ht 37

Magyarország helységnévtára 1936, 1937
KSH. B.pest.

IJ:OK II.

Implom József: Olvasókönyv Békés megye történetéhez II. k. Gyula 1971.

JfszM

Gyomai járási főszolgabírói iratok BML MML/1. 1035-1941

JfszIV

Gyomai járás főszolgarrájának iratai BML IV.413.b/168, 169 (1939,1940)

KB: Mncs

Kempelen Béla: Magyar Nemes családok XI. köt.
B.pest, 1932.

KJ: Bmt

Karácsonyi János: Békés vármegye története I-III.
Gyula, 1986.

KB: Mncs

Kempelen Béla: Magyar Neme családok XI. k. Bpest, 1932

KJ: Bmt

Karácsonyi János: Békés vármegye története I-III.
Gyula, 1986.

Kk

Gyoma község kataszteri kimutatása 1-3. k., 1914.
Városi Tanács irattára, Gyomaendrőd

Ktj V.

Képviselőtestületi jegyzőkönyvek – Gyoma község
BML V.317.B.a/41-45: 1935-1939.

LD-né

Lengyel Dezsőné szóbeli közlése. Gyomaendrőd, Mátyás út 22.
Egykori póhalmi cseléd. Sz: 1913. Már apja is cselédként szolgált a póhalmi
uradalomban. Férje uradalmi kovácsmester, majd a bérlők alkalmazottja volt.
1969-ig Póhalmon éltek.

NI: Mocs

Nagy István: Magyarország családai. Bpest, 1857-68.

MSZ 1970

1970. évi népszámlálás 8. KSH Bpest, 1972.

OL

Magyar Országos Levéltár

PGy

Petróczy György, r.kath. plébános, Gyoma szóbeli közlése a plébániai irattár
alapján készítette feljegyzéseiből

PJ. Bm ncs

Palatinusz János: Békés vármegyei nemes családok története I. rész Mágánás
családok. Bpest, 1909.

Rgy

Magyarországi rendeletek gyűjteménye 1919-1939. F. M., M.E. rendeletek

Rk pl

R. kath. plébánia irattára, Gyoma

RL: Psors

Rácz Lajos: Parasztsors századunk fényében (kézirat, 1973) Városi k.tár.
Gyomaendrőd, MTA TTI archívuma – 30. jegyzet!

RM

Dr. Rácz Mátyás szóbeli közlése. 69. éves Rácz Lajos fia, Debrecen, Maróthy Gy.
út 25.

Sté...

Statisztikai évkönyv ... KSH, Bpest ...

Stk ... k.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat.. k. (KSH)

VI: Rác

Vida István: Rác Lajos. Parazsors 1945-1947.

Részletek. Történelmi Szemle 1982.2. sz. 320-343. o.

WA-né hjk

Wodiáner Albertné Hagyatéki jegyzőkönyve (kivonat) r. kat. plébánia irattára,
Gyoma

WA vr

Wodiáner Albert végrendelete 1898. Rk. pl.

ZsTA

Zs. Tímár András és társainak levele (póhalmiak) a Vallás- és Közoktatásügyi
Minisztériumnak 1938. dec. 12. Rk. pl.